

XIV. LAJOS I.

KÖPECZI BÉLA

XIV. LAJOS

I.

ÉLETEK ÉS KOROK

SZERKESZTI: H. BALÁZS ÉVA

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖPECZI BÉLA

511229

XIV. LAJOS

I.

**MTA
KIK**

0 00004 97691 2

AKADÉMIAI KIADÓ,

BUDAPEST 1967

LEKTORÁLTA: SÜPEK OTTÓ

432145

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

R
1977

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1967

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvtár 507 / 196 8

BEVEZETÉS

„Az emberek maguk csinálják történelmüket, de nem szabadon, hanem közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények között csinálják.” Marxnak ez a megállapítása nem tagadja az egyén szerepét a történelemben, de a szubjektumot nem tartja társadalmon kívüli vagy felüli lénynek, hanem „társadalmi embernek”. A dialektikus és történelmi materializmus által felfedett törvényszerűségek újat hoztak az ember társadalmiságának meghatározása szempontjából nem csupán a tudományban, hanem a történelmi cselekvésben is. E tudományos felfogás alapján bontakozott ki ugyanis a munkáosztály forradalmi harca, amelyben az

egyének milliói vettek részt, és amely a világ egy részén megdőntötte a régi társadalmi rendet.

Korunk története és benne a munkásmozgalom története jó és rossz példáival együtt — cáfolhatatlanul bizonyította az egyén történelmi szerepének jelentőségét. Mégis a marxista tudomány részben objektív körülmények folytán, amelyek a társadalom más kérdéseinek vizsgálatát állították előtérbe, részben a dogmatizmus leegyszerűsítősei miatt csak az utóbbi időben kezdett foglalkozni az egyén és a közösség, a szubjektív és objektív tényezők viszonyával a történelemben. Az újabb kutatások a forrásokhoz visszanyúlva hangsúlyozzák, hogy a történelem az emberi lényeket valósítja meg, amely a munkában, az ember társadalmi jellegében

és tudatosságában nyilvánul meg. Az egyén a kor színvonalán és a konkrét társadalmi lehetőségek mértékében, a megelőző fejlődés eredményeit felhasználva, vesz részt az emberi lényeg egyre következetesebb és teljesebb megvalósításában. Mindebből következik, hogy az egyén determinált, de nem mechanikusan, meghatározottsága nagyon is sokoldalú és nem zárja ki az alkotás motívumát. Ha az egyén történelmi szerepét vizsgáljuk, nemcsak környezetéből kell kiindulnunk, hanem személyes tevékenységét is szemügyre kell vennünk. Csak a kettő kölcsönhatásának megismerése adhat ugyanis valóban tudományos választ az egyén történelmi funkciójának kérdésére. Thomas Mann, a nagy humanista író, ezt így fejezte ki: az „egyén

terméke és eszköze a kornak. . . akiben megkülönböztethetlenségig keverednek az egymás képét felöltő tárgyi és alanyi indítóokok”.

*

XIV. Lajos francia királyról, az abszolút monarchia kiteljesítőjéről, egész könyvtárat írtak össze. E könyvek számát még eggyel szaporítani öncélú dolog volna. Nem vállaltuk volna tehát e feladatot, ha nem vezérelnének különleges szándékok. A dialektikus és történelmi materializmus előbb említett alapelveit nem elég önmagukban elismételnünk, szükség van annak bebizonyítására, hogy komplex módszerünk valóban alkalmas a történelmi egyéniség jelentőségének meghatározására. Ez az egyéniség az adott

esetben király, a sokáig példaképnek tartott francia abszolutista feudális állam megtestesítője. Művének marxista vizsgálata a módszer alkalmazásának eredményességén túl lehetőséget nyújt arra is, hogy hozzászóljunk az abszolutizmusról folyó nemzetközi vitához.

Erre a korra vonatkozólag a francia történetírás az utóbbi évtizedekben — különösen demográfiai, gazdaságtörténeti, de eszme- és művészettörténeti szempontból is — hatalmas új anyagot tárt fel, és a régebbi polgári nézetektől eltérő ítéleteket alakított ki. Az új adatok megismertetése és történetfelfogásunkkal való szembesítése nem lehet közömbös számunkra. Annál is inkább nem, mert még a francia marxista történészek is szívesebben foglalkoztak eddig a XVIII.

századi Franciaország forradalmi korszakával és általában legújabb kori történetével, mint az egyetemes fejlődés szempontjából kevésbé érdekesnek tartott XVII. századdal.

XIV. Lajos Franciaországának felidézésével szeretnénk — mindezek mellett — felkelteni a magyar olvasóközönség egyetemes történelmi érdeklődését. A provincializmus és az ún. hungarocentrizmus annyi évtizede után igazán eljött az ideje annak, hogy kitekintsünk a világba és megismerjük a világtörténelem nagy korszakait és fejlődési tendenciáit. XIV. Lajos uralkodása is alkalmas erre, hiszen a legtökéletesebb formában valósította meg az egyetemes szempontból nagy jelentőségű abszolút monarchiát.

Nálunk a nemzeti és társadalmi fejlődést segítő abszolút monarchia külső és belső okok miatt nem fejlődött ki, bár a Rákóczi-szabadságharc erre kísérletet tett. Igaz, a Habsburgok a maguk abszolutizmusát ráerőszakolták Magyarországra, de a sok, különböző fejlettségi fokon álló népből összetevődő birodalomban ez az államforma nem tölthetett be olyan pozitív szerepet, mint Nyugat-Európában. A francia fejlődés összehasonlítása a hazaival nem kis tanulsággal szolgálhat viszont a mi történelmi fejlődésünk megítélése szempontjából.

Végül XIV. Lajos uralkodása bennünket azért is érdekel, mert a Habsburg-ellenes függetlenségi küzdelmeket, amelyeket Zrínyitől Rákócziig vívott a magyar nemesség és vele együtt a magyar nép,

a francia segítségre való támaszkodás reménye is ösztönözte. Sok hazánkfia nem ismeri e kapcsolatok igazi történetét, pedig a világban elfoglalt helyünk mérlegelése szempontjából ez ma sem érdektelen.

1638. szeptember 5-én a Párizs melletti Saint-Germain királyi kastélyában megszületett XIII. Lajos és Ausztriai Anna fia, a francia trón várva várt örököse, vagy ahogy a franciák nevezték: a dauphin. (Ennek az elnevezésnek semmi köze a delfinhez, amelyet franciául ugyancsak dauphin-nek mondanak; Dauphiné tartomány feudális urát jelölték így, aki általában a francia király elsőszülött fia volt.) Apja csak néhány évvel élte túl ezt a napot, 1643-ban, tehát fia ötéves korában meghalt. Nevelésével anyja, III. Fülöp spanyol király lánya foglalkozott, aki fia kiskorúsága idején a régens szerepét töltötte be.

Milyen örökséget kapott XIV. Lajos? Mindenekelőtt a környezetet kell szemügyre vennünk, hogy erre a kérdésre megfelelő választ adhassunk. A francia polgári történetírás, amely pedig nagy jelentőséget tulajdonít a népesedési és a gazdasági viszonyoknak, sőt az osztályharc bizonyos tényeit is kész mérlegelni, ma leginkább a stabilitás és a válság fogalmát és az ezekhez kapcsolódó jelenségeket állítja szembe egymással, amikor az egész kort jellemezni próbálja. „A XVII. század — írja R. Mousnier, e kor kitűnő ismerője és a ma legelterjedtebb XVII. századról szóló kézikönyv szerzője — a válság időszaka, amely az egész embert sújtja, mindenféle gazdasági, társadalmi, politikai, vallási, tudományos, művészeti tevékenységében és

egész lényében, életerejében, érzékenysé-
gében és akaratának legmélyén.” Ezzel a
válsággal szemben lépnek fel a stabilitás
tényezői: „az állam, a testület, a társa-
dalmi osztály, az egyén szüntelenül
harcolnak, hogy helyreállítsák környeze-
tükben és önmagukban a rendet és az
egységet”. Igaza van a francia történet-
írónak, amikor felveszi a harcot azzal
a régi babonával, amely csak stabilitásról
beszélt, különösen a XVII. század máso-
dik felének Franciaországában, de nem
fogadható el szellemtörténeti konstruk-
ciója, amely az ellentétek harcát leegy-
szerűsíti, elvonttá, „eszmeivé” teszi. A
választ máshol kell keresnünk, az alapve-
tőbb gazdasági-társadalmi tényezőkben.

A nyugat-európai gazdasági fejlődésre
ebben az időszakban az eredeti tőkefel-

halmozás a jellemző. „Az eredeti tőkefelhalmozás különböző mozzanatai — írja Marx — többé-kevésbé időrendi sorrendben, különösen Spanyolországra, Portugáliára, Hollandiára, Franciaországra és Angliára oszlanak el. Angliában a XVII. század végén rendszeresen egybefoglalják ezeket a mozzanatokat a *gyarmati rendszerben, az államadósságok rendszerében, a modern adórendszerben és a protekcionizmus rendszerében*. Ezek a módszerek részben a legbrutálisabb erőszakon alapulnak, pl. a gyarmati rendszer. De valamennyien felhasználják az *államhatalmat*, a koncentrált és szervezett társadalmi erőszakot, hogy a hűbéri termelési mód tőkés termelési móddá való átváltozásának folyamatát mesterségesen előmozdítsák és az átmenetet megrövidítsék.”

A tőkés termelés csírái Franciaországban a feudális renden belül már a középkorban jelentkeznek, de kibontakozásukra csak a XV. század végétől s főleg a következő században került sor. A polgári gazdaságtörténészek szerint a XVII. században a kapitalista fejlődés Nyugat-Európában megrekedt. E tény fő magyarázatát abban keresik, hogy az első, évtizedek után kevesebb arany áramlik be Amerikából, tehát nem áll rendelkezésre megfelelő fizetőeszköz. A kereslet bizonyos mérvű csökkenésének következtében esnek az árak és emiatt lelassul a termelés is. Különös nehézséget okoz a túlsúlyban lévő és elmaradt mezőgazdaság, amely ki van téve az időjárás viszontagságainak. A válságnak ez a képe, amelyet egész Európáról festenek,

túlzó még Franciaországot tekintve is, ahol pedig a kapitalizmus útját különleges akadályok állták el.

Itt ugyanis a viszonylag elmaradottabb gazdasági-társadalmi fejlődés következtében a polgárság igyekezett hivatalokat vásárolni, amelyek megteremtették a lehetőséget a nemesi cím elnyerésére. Miután a nemességet földbirtok nélkül elképzelni nem lehetett, a polgár is megpróbált földtulajdonra szert tenni. Az angliai fejlődéssel ellentétben Franciaországban tehát nem a földesúr polgári-
sodott el, hanem a polgár akart nemessé válni. Ez az általános tendencia korlátozta a beruházásokat, különösen az iparban, de azért itt is előre ment a fejlődés, s jelentős munkáslétszámmal dolgozó manufaktúrák fejlődtek ki. Különösen

nagy súlyra tett szert a kereskedelmi és az uzsoratóke, ami a francia kapitalizmus egyik sajátos jelensége maradt évszázadokon keresztül.

Az említett korlátozott kapitalista fejlődés megkívánta a rendiség bizonyos korlátozását is, de a nemesség osztályuralmát nem szüntette meg. A nemesek a XVII. század második felében is megtartották kiváltságaikat és elsősorban a feudális szolgáltatásokból, földbirtokaik jövedelméből, a hadiszolgálatból és a királyi adományokból éltek.

Franciaország 17—20 millió lakosának 90%-a ekkor még a mezőgazdaságban dolgozott. A francia parasztság nagy többsége — éppen a kibontakozó tőkés fejlődés következtében — már nem volt jobbágy: hozzávetőleges számítások sze-

rint az egyes tartományokban a megművelhető földterület 30—40 %-át magántulajdonként örökölhette és elidegeníthette, még ha a földesúrnak cenzust (úrbér, amelyet a személyes kötöttség vagy földhasználat címén fizettek) és más feudális szolgáltatásokat is kellett fizetnie. A föld további részén is elsősorban a paraszt gazdálkodott, hiszen a nemes vagy a polgár legtöbbször bérlőnek adta ki a majorsági birtokot a termés nagyobb részének fejében. A paraszt tartotta el a tizeddel az egyházat, a feudális rend ideológiai támaszát. Rá hárult a legtöbb állami teher, amelyet régi vagy új adók formájában vetettek ki, tehát ő tartotta el a feudalizmus e különös formájának államát, amelyben a király és hivatali apparátusa összpontosította kezében a legfőbb

hatalmat. Az abszolút monarchia tehát átmeneti társadalmi formációra épül s olyan időszakban jelenik meg, „amikor a régi feudális rendek hanyatlásnak indulnak és a középkori polgári rend modern burzsoá osztállyá alakul, de a küzdő felek egyike sem kerekedett még felül a másikon”. Az új államforma a feudalizmus keretében végbement korlátozott kapitalista fejlődés s ezzel együtt a nemesség és a polgárság objektíve éleződő osztályharcának a terméke. Ez még akkor is így van, ha Franciaország esetében a polgárság igyekszik „átmenni” a másik társadalmi osztályba, a nemességbe.

Sok vita folyt arról, hogy a parasztság milyen szerepet játszott az abszolút monarchia kialakításában. Némelyek a

paraszti osztályharc fokozódását tartják alapvető tényezőnek, mások ennek semmiféle jelentőséget nem tulajdonítanak s kizárólag a nemesség és a polgárság egymáshoz való viszonyát vizsgálják, az államot pedig valamiféle „kiegyenlítőnek” tekintik. Nem kétséges, hogy mind a nemességnek, mind a polgárságnak érdeke volt biztosítani, sőt bizonyos értelemben fokozni a parasztság kizsákmányolását. A paraszti osztályharc éleződését nem szabad csak a felkelések számával mérni, bár a XVII. századi Franciaországban erre is van bőségesen példa. Tekintetbe kell venni, hogy éppen a kapitalizmus térhódítása következtében erősödött a parasztság gazdasági jellegű küzdelme. A paraszti osztályharc jelentőségére hívja fel a figyelmet az a tény, hogy

az abszolút monarchia ott is létrejött, ahol a polgárság nem volt olyan fejlett, mint Angliában és Franciaországban. Elég Ausztriára vagy Oroszországra gondolni. Az ilyen országokban az abszolút monarchia nem valamiféle egyensúlyt akart fenntartani a nemesség és a polgárság között, hanem a főurak hatalmának korlátozásával „modernizálni” kívánta a feudalizmust, fejleszteni a gazdasági, társadalmi és kulturális életet.

A francia polgári történészek egy része valamiféle osztályoktól független vagy osztályok feletti kategóriának fogja fel az abszolút monarchiát, tagadja feudális jellegét, illetve egyenesen a polgárság államának tartja. Egyet kell értenünk Molnár Erikkel abban, hogy „az európai abszolútizmus valamennyi formája a nemesi

vagy földbirtokos osztály érdekét szolgálta és így ennek politikai uralmát fejezte ki a társadalom többi osztályával, első-sorban a legszámosabb parasztsággal szemben". Ehhez kiegészítésül csak azt kell hozzátenni, hogy létrejöttében szerepet játszott az előretörő kapitalista fejlődés, amelynek csíráival még az elmara-dottabb országokban is találkoztunk, s amely kezdte kialakítani mindenütt a polgárságot. A nemesség és a polgárság ellentétei is hozzájárultak tehát az abszolút monarchia létrejöttéhez.

Az új uralmi rendszer Franciaországban a XV. század második felétől kezd kialakulni, de fejlődését a következő század során visszaveti a vallásháború, amely a különböző nemesi és polgári rétegek összeütközéséből támad. Ennek a bel-

háborúnak IV. Henrik vet véget, aki folytatni akarja és kiteljesíteni elődei művét. A népszerű király, kit kora megnyerő anekdotákba foglalt, nem sokáig uralkodhatott, 1610-ben gyilkosság áldozata lett. Ezért nem valósíthatta meg minden tervét, de a francia abszolút monarchia fejlődésének főbb vonalait már ő kijelölte. Politikai tevékenységének folytatója nem annyira fia, XIII. Lajos, hanem Armand-Jean du Plessis Richelieu bíboros, ez az eredetileg katonának szánt, de később papi pályát választó arisztokrata politikus, akinek egyszerre kellett megküzdenie a főurak ellenállásával, a francia protestánsok felkelésével és a külső háborúval. Első miniszterként tevékenykedett, amit azért érdemes megjegyezni, mert ez a funkció a francia abszo-

lút monarchia XVII. századi fejlődésének első időszakára jellemző. Richelieu eltiltja a párbajt és szigorúan eljár a rendelet megsértői ellen, amivel elismerteti a nemesség körében a királyi rendet. Megbirkózik a királynők intrikáival, s velük szemben biztosítja az állam érdekeit. Felfedi a Spanyolországgal szövetséző Cinq-Mars összeesküvését, a bűnösöket kivégezteti, s ezzel megfélemlíti az arisztokráciát. 1629-ben legyőzi az angolok segítségét is élvező hugenottákat, s megfosztja őket azoktól az erődítményektől, amelyeket IV. Henrik hagyott meg a nantes-i ediktum végrehajtásának biztosítékául. A harmincéves háborúban több, mint 200 000 főnyi francia hadsereggel vívja ki fölényét az ellenséggel, Spanyolországgal és Ausztriával szemben. A

protekciónizmus híveként nagy figyelmet szentel a külkereskedelemre és előmozdítja a gyarmatosítást különösen az Antillákon és Kanadában.

Némely francia történész azt állítja, hogy Richelieu nem sokat foglalkozott a belső ügyekkel. Az előbb említett politikai tények már önmagukban is megcáfolják e felfogás helyességét. Az állami intézményi rendszeren valóban nem sokat változtatott, hatalmi eszközökkel érvényesítette akaratát, ha ellenállásba ütközött. E téren inkább IV. Henrik tett sokat és az általa hátrahagyott gépezet forgott tovább. A XVI. század közepétől kezdve a régi rendi tisztségek és testületek mellett kialakultak olyan hivatalok, amelyek közvetlenül a királytól és minisztereitől függtek. IV. Henrik korlátozta

az eredetileg bírói jogkörrel rendelkező bailli és a katonai hatalmat gyakorló kormányzó hatáskörét, létrehozta a bailliage ún. általános tanácsát, amelyben az udvar bizalmi emberei vettek részt, a kormányzók mellé pedig lieutenant-généralt nevezett ki a közigazgatási feladatok ellátására. A centralizáció szempontjából a legfontosabb újítás a királyi biztosok vagy intendánsok időnkénti kiküldése a tartományokba, meghatározott ügyek ellenőrzésére. Az állami struktúra csúcsán a régi feudális udvari hivatalok viselői, a hadsereg parancsnokai és a legfelsőbb igazságügyi hivatalnokok mellett már ebben az időben ott találjuk a gazdasági hatáskörrel rendelkező főintendánsokat. A király mellett öt tanács működik: a rendi időkből örökölt ún.

nagytanács, a pénzügyi tanács, a kereskedelmi bizottság, a magántanács és az ún. ügyek tanácsa, amely talán a legtekintélyesebb. Mindezek fölött áll az első miniszter, akit ekkor a hatalom igazi letéteményesének tekintenek. Segítőtársai a kancellár, négy államtitkár és a pénzügyi főintendáns.

A bíboros egyik jelentős felismerése, hogy az abszolút monarchia megszilárdításához hozzá tartozik az ideológiai egység megteremtése is. E tekintetben legfontosabb eszköze az ellenreformáció szellemében tevékenykedő katolikus egyház, amely politikus jezsuitáival éppúgy, mint misztikus egzaltáltjaival, fellép minden a katolikus egyház kebelében jelentkező „eretnekség” s a protestánsok és szabadgondolkozók ellen. A királyi

hatalmat az elméleti írók, de a közvélemény is istentől származtatják és természetesnek tartják, hogy az egyház e hatalom szolgálatában álljon. A középkori teokratikus felfogással szemben azonban megjelenik egy új elem is: az államraison, amely a vallás által szentesített erkölcsi törvények megtartása alól is felmenti a királyt, ha az állam érdekei így kívánják. Machiavellinek ez a tanítása jelen van Richelieu Testamentumában is, amelynek hitelességét vitatják ugyan, de feltehető, hogy a munka az ő gondolatait tartalmazza. A bíboros a király tevékenységét a rációnak, az érdeknek és a hatalomnak veti alá. A papságot az állam alá rendeli, a harmadik renddel szemben a nemesség elsőbbségét hangsúlyozza és a széles értelemben

vett nép (ehhez sorolja a polgárokat is) szigorú kordában tartását hirdeti meg. Ezt a politikai ideológiát terjeszti az egyház, amelynek kezében van az oktatás és általában az emberek eszmei befolyásolása. Richelieu korszerű felfogására jellemző, hogy 1631-ben engedélyt ad az első francia újság, a félhivatalos Gazette kiadására, amelynek terjesztésével elejét akarja venni a „kósza híreknek”, azaz az abszolút monarchiának megfelelő közvéleményt akar formálni.

A bíboros a tudományos és a művészeti életet is ellenőrzi, s egyben érdekeinek megfelelően, mint mecénás, támogatja is. 1635-ben megalapítja a Francia Akadémiát, amelybe igyekszik a legjelentősebb írókat bevonni, köztük Corneille-t, kinek drámai hősei még a nemesi ellenállás

légkörében élnek, de már érzik az új hatalom vonzását, elfogadják az abszolút monarchiát, megőrizve egyéniségüket. Új lendületet kap — főleg az olasz barokk példája alapján — a többi művészeti ág, így az építészet fejlődése is, mindenekelőtt a kardinális megrendeléseinek következtében.

A nagy kezdeményezések embere tehát Richelieu, aki azonban eredményei ellenére sem tudja az abszolút monarchiával szembeni rendi ellenállást teljesen megtörni.

Utóda munkatársa, Jules Mazarin (Guilio Mazarini), aki katonaként kezdi pályafutását, mielőtt a Vatikán diplomáciai iskoláját kijárja. Francia szolgálatba lép, s úgy lesz bíboros, hogy pappá sem szentelik. Minisztersége XIV. Lajos

kiskorúsága idejére esik, amikor az abszolutizmussal elégedetlen főnemesi és polgári erők, amelyek időnként a kizsákmányoltak elkeseredését is kiaknázzák, felkelnek a királyi hatalom ellen. Az új polgárháború Fronde — azaz parittyá — néven ismeretes a francia történetírásban. Kétfajta Fronde-ot különböztetünk meg. Az első kiváltója az a gazdasági válság, amelyet a Spanyolország elleni háború terhei és az ezek következtében hozott pénzügyi rendszabályok, mindenekelőtt az új adókivetések és a hivatalok megvásárlásának újabb, az előzőknél súlyosabb feltételei idéztek elő a polgárság körében. A párizsi parlament, amely nem volt képviseleti szerv, hanem a legfelsőbb bíróság feladatát töltötte be, 1648 májusában az elégedetlenek élére állt és meg-

tagadta Mazarin egyes intézkedéseinek regisztrálását. (A parlamentnek ha csak formailag is, hozzá kellett járulnia ugyanis a királyi rendeletek kiadásához.) A francia polgárság követelései távolról sem voltak forradalmiak és egyáltalán nem hasonlíthatók az angolok célkitűzéseihez. Az egyéni szabadság biztosítását, az adók kivetésének parlamenti ellenőrzését, a monopóliumok felszámolását és az intendánsi intézmény megszüntetését kérték. Tegyük ehhez hozzá, hogy a nagypolgárság képviselői kezdettől fogva készek voltak az alkudozásra, mert a maguk részéről nem kívántak a városi plebejus elemek segítségére támaszkodni, a parasztságról nem is beszélve. Ilyen körülmények között néhány fegyveres összecsapás után az Ausztriai Anna

és Mazarin által felvonultatott katonai erők előtt már a következő év márciusában letették a fegyvert.

A második Fronde a főúri ellenállást jelzi, amelyben olyan jeles katonai vezetők vesznek részt, mint Condé herceg, valamint Turenne marsall és olyan nagy intrikus, mint Retz bíboros. Fő követelésük, hogy a király szüntesse meg az első miniszter tisztségét, csökkentse a parlamentek súlyát, akadályozza meg az adóbérlők harácsolását, növelje a falusi nemesekre jutó többlet-terményhányadot és tiltsa be a protestáns vallás szabad gyakorlatát. Érdekes keveréke ez a rendi és abszolutista követeléseknek. Mazarin először bíborostársa segítségével a főurak ellen fordul s úgy látszik, hogy sikerrel. Amikor azonban a párizsi

parlamentnek tett ígéretét, hogy a rabokat szabadon bocsátja, nem tartja meg, a két Fronde egyesül és közös erővel száll szembe vele. Mazarin kétszer is menekülni kényszerül a fővárosból, s már-már úgy tűnik, hogy elvesztette a játszmát. A királynénak azonban sikerül megnyernie Turenne-t, aki vereséget mér Condé csapataira, s letöri a párizsi plebejus felkelést is. 1653-ban befejeződik a csaknem ötéves polgárháborús időszak, Mazarin győz és megszilárdítja a belső rendet.

XIV. Lajos pedig már gyermekkorában megtanulja, hogy országában különböző társadalmi és politikai erők működnek, hogy a teljes uralkodói hatalom megszerzése harc kérdése: elsősorban a főurakkal és nagypolgárokkal kell megküzdeni.

Sikereket ér el a bíboros külföldön is. A harmincéves háborúban Franciaország, Hollandia, Svédország, a német protestáns fejedelmek szövetségese az ausztriai és spanyolországi Habsburgok ellen. Mazarin kitűnő diplomáciával még a Fronde kitörése előtt véget vet a hosszú háborúnak. A vesztfáliai békében Franciaország megszerzi a Három Érsekség (Verdun, Metz és Toul) területét, a Habsburg-ház elzászi birtokait, Brissac városát és azt a jogot, hogy őrséget tartson Philippsburgban (Württembergben) és Pinerolóban (Pignerol, Piemontban). A francia határokat fontos erődítmények védik. Külpolitikailag azonban még fontosabb, hogy a Habsburgok helyzete meggyengül a Birodalomban, s Franciaország döntőbírói szerepet vállalhat a belső né-

met viszályokban. Hátramarad Spanyolország legyőzése, amelyet az eszközeiben nem válogatós Mazarin a „királygyilkos” Cromwell segítségével kényszerít kiegyezésre. 1659-ben kötik meg a pyrenneusi békét, amelynek egyik legnagyobb vívmánya az ellenségeskedések megszüntetése mellett az az ígéret, hogy IV. Fülöp feleségül adja leányát a francia királyhoz, ami a két dinasztia közötti kapcsolatok újabb erősítését szolgálja. E békeszerződésekkel Franciaország hegemon helyzetet biztosított magának Európában.

XIV. Lajos olyan államot örököl, amely belsőleg szilárd alapokon áll, külsőleg nagy tekintélyre tett szert: neki nem újat építeni, hanem elsősorban beteljesíteni kell.

Már a kortársak kifogásolták, hogy XIV. Lajos nevelését elhanyagolták. S ezt nemcsak a nagy mémoire-író, Saint-Simon herceg állította, akiről mint sértett arisztokratáról joggal lehet feltételezni, hogy rosszindulatúan ítélte meg a király személyét. Ezt mondja a királyné egyik bizalmasa, Pierre de La Porte kisnemes is, aki az ifjú király környezetében szolgált mint első inasa. „Természetétől fogva jó és emberséges — írja XIV. Lajosról — és már ebben az időben megvolt minden elképzelhető külső jele annak, hogy nagy fejedelem lesz, de ezeket a jó adottságokat nem művelték kellő gondossággal, nem ösztönözték

benne az uralkodói érzelmeket.” Ez utóbbi megjegyzés nem igaz, hiszen a gyermeket nagyon hamar rászoktatják a királyi méltóság tudatára, amikor például ilyen tanmondatokat diktálnak neki: „A királyoknak mindenki hódolattal tartozik. Azt teszi, ami nekik tetszik.” Annak a gőgnek a kialakításában, ami olyan jellemző lesz XIV. Lajosra, az ilyenfajta felfogás nyilván nem kis szerepet játszik. De La Porte azonban helyesen állapítja meg, hogy bizonyos természet adta értelmi képességeket nem fejlesztettek ki az ifjú uralkodóban.

Anyja nevelését olyan emberekre bízta, akik maguk sem tulajdonítottak jelentőséget a szélesebb körű műveltség megszerzésének. Gouverneurje, Nicolas de Ville-roi marsall derék ember volt, aki ismerte az udvari szokásokat és a hadi gyakorla-

tot, de ezen túl nem terjedt érdeklődése. Tanítója, Beaumont abbé, a későbbi párizsi érsek jámbor ember hírében állt, buzgó jezsuitizmusa ellenére is, de egyetlen tudományban sem tündökölt. Így nem csodálható, hogy a király nevelése túlzottan is gyakorlati jellegű volt.

Marie Dubois, aki inasi tisztséget vásárolt, s ebben a minőségben szolgált az udvarban, így írja le a fiatal XIV. Lajos egy napját: „Reggel végezte tanulmányait: miután imádkozott, táncolt, gyakorolta magát a fegyverforgatásban, lándzsát vetett a fabábu sisakrostélya ellen, azután megebédelt, s ilyenkor mindig jelen volt egy tíztagú hegedűsökéből álló zenekar, amely elég szépen játszott és emiatt sokan jöttek el megnézni, hogy miként ebédel (ti. a király). Ezen ebéd után

elment tanulni, míg csak a Királyné fel nem kelt. Tanulta latinul Caesar Kommentárjait, amelyeket lefordított franciára. Írt, olvasta Franciaország történetét (Mézeray munkájáról van szó), tanulta az olasz nyelvet s a térképészetet és a matematikát.” Tegyük mindjárt hozzá, hogy Julius Caesar munkájából egy részt ki is adtak neve alatt franciául, de persze a fordítást nem ő végezte. A francia történelemért nem különösebben lelkesedett, La Porte szerint Mézeray könyve főleg arra volt jó, hogy elaltassa, bár a jó királyok példája mindig elérzékenyítette. Olaszt, spanyolt szívesebben tanult és érdekelték a szépművészetek is. Leginkább a testgyakorlás, a játékok, a tánc vonzották. Műveltségi poggyásza tehát nagyon is könnyű volt.

Louise-Charlotte, a pfalzi választófejedelem lánya, a király fivérének, az Orléans-i hercegnek szókimondó felesége és az eljövendő régens anyja, aki igazán szerette sógorát, ezt írta XIV. Lajosról: „Volt természetes esze, de nagyon tudatlan volt; ezt szégyellte: mégis ezért kényszerültek (az írók) a tudósokat nevetségessé tenni (ti. a komédiákban).” „XIV. Lajos és egész családja — folytatja a hercegnő —, fiam kivételével, gyűlölték az olvasást, sem a királyt, sem Monsieur-t (a király fivére viselte e címet) nem tanították meg semmire sem, alig tudtak írni és olvasni.”

Túlzás volna a király nevelését csak az iskolában tanultak szempontjából vizsgálni s nem törődni környezetével és a példa hatásával. Saint-Simon XIV. Lajos

egyéniségének egyik olyan vonására figyelt fel, amely kulcsot adhat ahhoz, hogy műveletlensége ellenére, a későbbi Napkirály miért tűnt sok kérdésben és sok területen nagyon is járatos embernek. Szerinte ennek a „közepes képességű” embernek az a nagy előnye, hogy „formálja, csiszolja, finomítja magát és mástól kölcsönöz utánzás és zavar nélkül”. „Végtelenül nagy hasznot húzott abból — állapítja meg összefoglalóan —, hogy egész életében olyan társasági emberekkel élt, akikben a legtöbb és a legkülönbözőbb volt a szellem (esprit).”

A legtöbbet Mazarintól tanulta, akit a kortársak közül sokan szidtak nemcsak politikai módszerei, hanem kapzsisága és piszkos ügyletei miatt is. XIV. Lajosnak kitűnő véleménye volt róla:

„Ez a miniszter — mondotta — szeretett engem, én szerettem őt, nagy szolgálato-
kat tett nekem.” Ausztriai Anna már
1651-ben nagykorúvá nyilvánította fiát,
ennek ellenére mindaddig, amíg élt,
tulajdonképpen Mazarin uralkodott. Ti-
zenhat éves korától a bíboros fokozatosan
bevezette tanítványát az államügyek
ismeretébe. Az ifjú király részt vett a
különböző tanácsüléseken mint megfigye-
lő, s a tárgyalások után Mazarin elma-
gyarázta neki a határozatok okait és
következményeit. Ilyen módon megismer-
tette részben az államapparátussal és
annak munkájával, részben azokkal a
törvényekkel és általános szokásokkal,
amelyekre a kormányzásban tekintettel
kellett lenni. Ennél még fontosabb volt,
hogy felfedte előtte a helyes ítéletalkotás

és az uralkodás módszereit. A bíboros különösen sokra tartotta a politikában a titoktartás és a tettetés művészetét, s XIV. Lajos ezeket a tulajdonságokat a tökéletességig fejlesztette. Életvitele szempontjából felhívta figyelmét a közéleti tevékenység és a magánélet szétválasztásának szükségességére, s konkrét esetben gyakoroltatta is. Amikor az ifjú király szerelmes lett a bíboros unokahúgába, Mancini Máriába, a legaljasabb rágalmaktól sem riadt vissza, hogy összeveszítse a szerelmeseket és az idillt megszakítsa. Az államraison mindennek fölé helyezése juttatta el Mazarint arra a gondolatra is, hogy az uralkodónak mentesnek kell lennie minden szenvedélytől. „Hogy nagy király lehessen — tanácsolta tanítványának —, azt azzal kell kezdenie, tegyen meg min-

den erőfeszítést annak érdekében, hogy semminemű szenvedély ne tartsa uralma alatt.”

Ami anyját, Ausztriai Annát illeti, a spanyol udvarból magával hozta a válásos szabályok és az etikett tiszteletben tartását, s erre nevelte fiát is. XIV. Lajos öccsével, Fülöppel együtt már kisgyermekkorától részt vesz a különböző udvari ceremóniákon, amelyekhez kitűnően alkalmazkodik. Látja a királynő gyakori ájtatoskodásait is, amelyek sokkal inkább a megszokás, a naiv hit és félelem megnyilvánulásai, mint a teológiai alátámasztott vallásosság kifejezései. Ezt a primitív vallásosságot nevelőinek és később gyóntatóinak jezsuita célszerűsége alakítja és befolyásolja.

Mielőtt azt vizsgálnók, hogy a különböző hatások alatt és a saját adottságokból milyen jellem fejlődött ki, vessünk egy pillantást a király fizikai megjelenésére. A már idézett Liselotte (így hívták tréfásan a francia kortársak Louise-Charlotte-ot) ezt írja: „Bizonyos, hogy az egész királyságban ő volt a legszebb ember, senkinek sem volt olyan kellemes külseje, mint neki; jó alakja, szép láb-szárai, csinos lábai, kellemes hangja volt; magas és arányos termete. Egy szóval nem lehetett semmi kivetnivalót találni egész személyében.” Ez a méltóság-teljes megjelenésű, férfias, erős fizikumú ember rengeteget evett, s jó egészségnek örvendett. „Gyakran láttam a királyt — írja ugyancsak Liselotte —, amint megevett négy tányér különféle levest,

egy teljes fácánt, egy foglyot, egy rakott tányérnyi salátát, mártásos és fokhagymás juhhúst, egy tányérnyi süteményt és aztán még gyümölcsöt és befőttet.” A testgyakorlatok és vadászatok, az uralkodás első évtizedeiben a hadjáratokban való részvétel, általában a fizikai fáradalmak vállalása megedzette. Ez a testi felépítés és edzettség magyarázza, hogy hosszú életet élt, s 77 éves korában halt meg. Ugyanakkor a parasztok vagy munkások átlagos életkora ebben az időben 25 év körül mozgott, de még a jól táplált gazdagok sem igen érték el az 50 évet.

A méltóság, az udvariasság és bizonyos helyzetekben a kellem jellemezték kapcsolatát környezetéhez. A szertartásos udvariasságot rang és nem figyelembevételével érvényesítette. Liselotte nem-

csak az ország legszebb, hanem legudvariasabb emberének is tartotta és megjegyezte, hogy mindig levette kalapját a nők előtt még akkor is, ha azok parasztasszonyok voltak. Kitűnő társalgó volt. Ezt még Saint-Simon is elismeri: „Jól beszélt, helyes kifejezésekkel, szabatosan. Jobban mesélt, mint bárki más, de találóan beszélt el a valóságot is. Legszokványosabb szavai sem voltak híjával holmi természetes, de érezhető méltóságnak.” Szerette a szigorú rendet és fegyelmet, s ezt mindenkitől megkövetelte. Amikor az udvari élet kialakult, valóságossá vált Saint-Simonnak ez a mondása: „Egy naptárral és egy órával bárki pontosan meg tudja mondani háromszáz mérföldnyire onnan (Versailles-től), hogy mit tesz a király.”

Mazarinnek azt a tanácsát, hogy uralkodják szenvedélyein, csak részben tudta megtartani. Gáláns udvarában nyilvánosan elismert kegyencnők éltek a törvényes feleség mellett — ami az akkori Európa nagy botrányköve volt, de ezt a király jól összeegyeztette a jezsuiták sugallta valláserkölcsi felfogással. Arra azonban ügyelt, hogy magándolgait a közügyekkel ne keverje össze. Mazarin még azt mondhatta a spanyol követnek, hogy „Franciaországban nincs olyan nő, sem tisztességes asszony, sem kurtizán, aki este, amikor az ágyban fekszik egy férfi mellett, ne politikáról beszélgetne vele”. XIV. Lajos — Liselotte szerint — leszoktatta a nőket arról, hogy politikával foglalkozzanak és arról beszéljenek. Szeretői kijárásaikkal és spekulációikkal

tűnnek ki, amelyek mögött főleg anyagi és nem politikai érdekek húzódnak meg. Emlékirataiban, amelyeket a trónörökösnek írt, XIV. Lajos arra inti fiát, hogy „a szerelmünkre fordított időt soha ne ügyeink rovására használjuk fel”, és hogy „szívünket elengedve, szellemünk urai maradjunk”. Ezt az államraisont és a józan észet előnyben részesítő magatartást végletekbe viszi, s gyakran hideg kimért-séggel intézi az emberek ügyeit, néha saját személyes kapcsolatait is.

A kortársak szinte kivétel nélkül szemére vetik hiúságát, dicsőiségvágyát és gőgjét, s megfigyeléseik hitelességében nincs okunk kételkedni. Jellemének ezek a vonásai azonban nem eleve adottak, hanem a kor és a körülmények is erősítik azokat: ne feledjük, a közvélemény leg-

alábbis a dicsőségvágyat az uralkodói magatartás velejárójának tekintette.

Jellembeli tulajdonságai olyan élet-felfogás keretében nyilvánulnak meg, amely számára teljes kiegyensúlyozottságot biztosít. XIV. Lajos vallásos a szó primitív és külsődleges értelmében. A vallásosság számára valamiféle természetes adottság és szükséges társadalmi magatartás, nem pedig bensőséges, vagy éppen misztikus befelé fordulás. Liselotte szerint a vallás dolgaiban rendkívül tudatlan volt, hajlott a babonákra és hitt a csodákban. Így többek között elődjének hagyományát követve, kész volt arra is, hogy húsvét első napján kezével skrofulás betegeket érintsen, mert azt tartották, hogy az uralkodó csodatevő módján ezt a nyavalyát meggyógyíthatja.

A babonás vallásossággal magyarázza Liselotte azt is, hogy különösen uralkodásának második felében üldözte a hugenottákat és a janzenistákat. „A Királyt annyira megijesztették a pokollal, hogy azt hitte, mindazok, akiket nem jezsuiták neveltek, elkárhoznak és félt, hogy ő is kárhozatra jut, ha érintkezik velük. Ha valakit el akartak veszejteni előtte, elég volt azt mondani róla, hogy *hugenotta* vagy *janzenista*, s ezzel dolga elvégeztetett.” Tény, hogy a jezsuiták és különösen gyóntatói az egyházi ügyekben erős befolyást gyakoroltak rá, de a hercegnőnek csak részben van igaza: XIV. Lajos nem pusztán a pokoltól való félelmében ítélte el a hugenottákat vagy a janzenistákat, hanem mindenekelőtt azért, mert nem akart megtérni semmiféle

eltérést a királyi hatalom ideológiai támaszának, a katolikus egyháznak tanításától. A legteljesebb ortodoxia álláspontját tehát nem azért képviselte, mert valamilyen különleges teológiai érdeklődést tanúsított, hanem érzelmi okokból és azért, mert az ország vallási egységét a politikai érdek kívánta meg.

Életfelfogásának másik szilárd pillére a királyi mesterségről kialakított elképzelése. 1661—62-ben, majd 1666—68-ban fogalmazza meg gondolatait az uralkodó feladatairól, s ezekből állítják össze a trónörökös okulására a *Mémoires*-nak nevezett munkát. Az *Emlékiratok*ban leírja a Fronde okozta zavarokat és azokat a veszélyeket, amelyek ebben az időben kívülről is fenyegették Franciaországot. Mindezek arra indították őt — mond-

ja —, hogy bizonyos reformokat vezessen be. Tehát nem egyszerűen folytató kívánt lenni, hanem reformer, aki bizonyos mértékig tekintetbe veszi ellenfelei követeléseit is, de csak azért, hogy még tökéletesebben uralkodhassék. Tudja, hogy a változások sikeres bevezetése érdekében előbb saját módszereit kell meghatároznia. „Két dologra kétségkívül feltétlenül szükségem volt: az egyik a nagy munka a magam részéről; azoknak a személyeknek a kiválasztása, akik segíteni tudnak nekem.” A gáláns történetek kedvelői azt hiszik, hogy XIV. Lajos udvari mulatságokban töltötte napjait. Valóban, fiatal korában nem kevés időt fordított ezekre, de ekkor sem hanyagolta el a királyi kötelezettségeket. Ő az uralkodást hivatásnak fogta fel és mint ilyet munká-

hoz kötötte. „Törvényemmé tettem — írja —, hogy naponta kétszer rendszeresen dolgozzam.” S nem szégyelli elmondani a trónörökösnek, hogy ez a munka örömet okoz neki.

A „királyi mesterség” fő jellemzőjének tartja a tökéletes informáltságot és a mások véleményét is tekintetbe vevő, a józan észen alapuló döntést. Uralkodása kezdetétől gondoskodott arról, hogy „mindent tudjon”. A tanácsüléseket rendszeresen megtartotta és csak miután kikristályosodott a többség véleménye, akkor foglalt állást. Ebből a munkamódszerből következett, hogy nagy jelentőséget tulajdonított munkatársai megválasztásának. „Hogy teljesen felfedjem Ön előtt gondolataimat — írja a trónörökösnek —, nem állt érdekemben, hogy előke-

lőbb származású személyeket vegyek magam mellé.” Valóban nem arisztokraták álltak a különböző hivatalok élén, hanem például a polgári származású Colbert vagy Louvois, s ezért panaszkodhatott Saint-Simon herceg arról, hogy XIV. Lajos idején az „alja burzsoázia” uralkodott Franciaországban. Persze a király nem mindig választotta ki jól tanácsadóit. A fiát oktató elmélkedésekben erről azt mondja, hogy „az emberek megismerésének művészetét meg lehet tanulni, de nem lehet tanítani”.

A kérdés most már az, hogy XIV. Lajos az isteni jogra épített királyi hatalmat, amelyet olyan komolyan fogott fel, milyen céllal kívánta gyakorolni? A római történelmet nem tanulta meg alaposan, de azt megértette belőle, hogy mit jelent

a politikai nagyság. Országában az ellentmondást nem tűrő engedelmességet, sőt a királyi hatalom előtti leborulást követelte meg. A világban Franciaország nagyhatalmi helyzetének és hegemon szerepének elismertetését. Az egyik udvari ünnepségen maga választotta a Nap emblémáját és ezt a mondást: „Nec pluribus impar” (a többi Napnál nem kisebb, azaz magasan, az emberek fölött álló). Így vált a Napkirály az abszolút monarchia jelképévé.

Idézzünk összefoglalásként és az ellenkező vélemények szembesítése érdekében néhány, a kortársak által hátrahagyott királyi portrét. Az egyik velencei követ, Giovanni Morosini 1671-ben így jellemezte XIV. Lajost: „Őfelsége, akit a század és más számtalan századok cso-

dájának lehet nevezni, azokon a fizikai előnyökön túlmenően, amelyek személyét feldíszítik, különös tehetséggel bír a tárgyalásokat illetően, fáradhatatlan természetű, csodálatos szellemi világossággal, nagy kifejezésbeli könnyedséggel és nagy ügyességgel, kedves társalgási készséggel rendelkezik, a dicsőség iránt élénk mohóságot tanúsít, s ehhez kapcsolja minden szenvedélyek feletti teljes uralmát, rendkívüli és szuverén erővel, kedve szerint irányítva és mérsékelve azokat.”

Ez az áradozó jellemzés az egyik végletet mutatja, a másikat Saint-Simon képviseli, aki ezt írja: „A király szellemi képességei a középszerűn aluliak voltak, de igen könnyen fejleszthetők. Szerette a dicsőséget, akarta a rendet és a szabályt. Józannak, mértékletesnek, titoktartónak,

mozdulatai és nyelve urának született. Alig hihető: eredetileg jó és igazságos volt. Isten kellőképpen megajándékozta mindazzal, amitől jó király, sőt talán elég nagy király is lehetett volna. Minden rossz kívülről ragadt reá." A főbűnösök szerint a polgári miniszterek, akik a király legrosszabb tulajdonságait használták fel saját céljaik érdekében: a gőgöt, a hiúságot, a dicsőiségvágyat. „Tetszeni neki csak egyféleképpen lehetett: sima modorral, alázkodással, csodálkozó, magasztaló tekintettel, csúszó-mászó testtartással, a semminél is apróbbra zsugorodva, mintha csak az ő jóvoltából léteznék az ember." A polgári befolyás a fő oka pazarlásának, a háborús politikának. Hiúsága és gőgje vitte rá a királyt arra, hogy egyedül uralkodjék, pedig

igazán uralkodni nem tudott: „Valójában csak kisszerűen tudott uralkodni, a nagy dolgokhoz nem ért fel és még a kicsikben is őt magát kormányozták.” Ez a kormányzat despotikus volt, mindent ellenőrzött s különösen a főnemeseket, akik jelentősebb szellemi képességekkel rendelkeztek. „Íme a korlátlan hatalom, mely mindent megtett, amit akart, s általában akarta is azt, amit módjában állt megtennie. Soha a leggyengébb ellenállásba sem ütközött, kivéve talán a pápával való esetet, majd uralkodásának vége felé az Unigenitus-ügyet. . . Úgy nevezik ezt, hogy élni és uralkodni. El kell azonban ismernünk, hogy a politikától és a hadvezetéstől eltekintve soha fejedelem még nem rendelkezett ilyen nagymértékben az uralkodás képességével.

Királyné-anyjának egykori udvara, melyet kiválóan kézben tartott a királyné, őbenne is mély nyomát hagyta a választekos udvariasságnak, komolyságnak, mely még udvarlása közben sem hagyta el, a méltóságnak, a fenségnek, melyet mindig, és egész életén át megőrzött, még élete alkonyán is, amikor udvara már romokban hevert.” Szóval lényegében csak magatartása volt királyi, de mint politikus és hadvezér csődöt mondott. Az ellenzéki főúr beszél így, aki a rendiséget sirja vissza, és ezért sötétebbnek festi az abszolút monarchiát, mint amilyen az valójában volt.

Józanabb véleményt alakított ki magának a királyról Ezekiel Spanheim, a művelt diplomata, a brandenburgi választófejedelem követe, aki 1679-től kezdve

tíz évet töltött a francia udvarban. Szerinte XIV. Lajos szorgalmas, titoktartó, szilárd, méltóságteljes, komoly és tartózkodó volt. Ezzel a jellemmel magyarázza azt, hogy az elhanyagolt nevelés és a Mazarintól való hosszú függés ellenére az ügyeket mind külső, mind belső vonatkozásban megfelelően tudta intézni. „Őfelsége — írja — anélkül, hogy bármi-féle ragyogó tulajdonsággal, szélesebb látókörrel és felvilágosultabb szellemmel rendelkezne, elég szellemes ahhoz, hogy egy nagy király kötelességeit ellássa.” Politikai tevékenységében főleg józan ítélőképességét és választani tudását dicséri. „Anélkül, hogy tudós lenne és szeretné az olvasást, elég jól ír és helyesen, szereti a szépművészeteket és támogatja azokat, különösen a zenében, a fes-

tészetben és az építészetben járatos.” A király középszerűségének azonban szerinte is igen súlyos következményei vannak. Miután mások támogatására szorul, gyakran hallgat a rossz tanácsokra. Hiú és féltékeny. Kapzsi és fukar, de bizonyos esetekben, ha saját dicsőségéről van szó, meggondolatlanul bőkezű. Különösen rossz szolgálatot tesz neki dicsőségvágya és katolikus vakbuzgósága. Ez utóbbi annál is inkább bántja a brandenburgi választófejedelem követét, mert ő maga a hugenottákat pártolja.

E három vélemény alapján is azt mondhatjuk, hogy XIV. Lajos középszerű ember, jó és rossz tulajdonságokkal felruházva. Egész életfelfogásában a kor uralkodó eszméit követi, s azok korlátain nem képes túllátni. Az uralkodó mester-

ségét azonban alaposan megtanulja és tudatosan gyakorolja — különösen uralkodásának első felében — a korabeli társadalmi erőviszonyok tekintetbevételével Franciaország fejlődése érdekében.

Amikor 1661. március 9-én meghal Mazarin bíboros, a király összehívja minisztereit és államtitkárait és a következő bejelentéssel lepi meg őket: „Uraim, azért hívtam ide Önöket, hogy elmondjam, ezentúl államomat magam kívánom kormányozni. Kancellár úr és főintendáns úr, Önök nem expediálhatnak semmiféle kiadványt, oltalomlevelet vagy akár egy 100 tallérra vonatkozó kiutalást sem, mielőtt erre vonatkozólag parancsaimat megkapták volna. Ha Önök közül, Uraim, valakinek van valami mondanivalója, szabadon kifejtheti, és ha

valami kivetnivalót találnak kormányzásomban, az igazságszolgáltatás formáit értvén ezalatt, amelyeket még nem volt időm megtanulni, szívesen meghallgatom hűséges szolgálaim tájékoztatásait és jó tanácsait.” Szokatlan hangnem—ezzel kezdődik a francia abszolút monarchia fejlődésének újabb szakasza, a személyi hatalom kora.

A „FŐMINISZTER” ÉS TÁMASZAI

Ahogy La Bruyère mondta a királyt dicsőítő akadémiai székfoglalójában, XIV. Lajos lett önmaga főminisztere s mint ilyen alakította ki „kormányát”. Első tanácsadóit még Mazarintól örökölte, aki maga is a nagyburzsoázia köréből választotta ki őket. A személyi uralom első évtizedeiben főleg két hivatalnok, Jean-Baptiste Colbert és Michel Le Tellier, Louvois márki járultak hozzá a francia abszolút monarchia kül- és belpolitikájának kialakításához. A király e két polgári „dinasztiából” választja az alapítók halála után is minisztereit, akik azonban objektív és szubjektív körülmények miatt kevésbé jelentő-

sek és kevesebbet alkotnak, mint elődeik.

Colbert apja posztógyáros és kereskedő volt, aki mint minden valamirevaló nagypolgár, szerzett magának hivatalt és nemességet. Fia Mazarin szolgálatában kezdte pályáját, s miután megnyerte a király bizalmát, először pénzügyi főellenőr, majd építészeti főintendáns, a tengerészeti ügyek titkára, a király házának titkára címet nyerte el, és végül is mint államminiszter tevékenykedhetett. Nevéhez fűződik az ún. colbertizmus, tehát a merkantilista politika francia válfaja. Sokan kétségbe vonják ennek a gazdaságpolitikának az eredetiségét, felhíva a figyelmet arra, hogy Franciaországban már a XVI. század második felében voltak teoretikusai a Colbert által képviselt

protekciónizmusnak, mint B. Laffemas kereskedelmi főellenőr vagy A. de Montchrestien drámaíró és közgazdász, és hogy ezt a politikát IV. Henrik és Richelieu bíboros a gyakorlatban is alkalmazta. Valóban, Colbert nem volt „forradalmár”, mint ahogy azt a jeles francia történész, E. Lavissee állította, de azt nem lehet elvitatni tőle, hogy „a legnagyobb makacssággal és energiával” alkalmazta a merkantilista felfogást a XVII. század hatvanas éveinek francia valóságára. *„A protekciónizmus rendszere — írja Marx — mesterséges eszköz volt arra, hogy gyárosokat gyártsanak, független munkásokat kisajátítsanak, a nemzet termelési és létfenntartási eszközeit tökéletesítsék, a hagyományos termelési módból a modern termelési módba való átmene-*

tet erőszakosan lerövidítsék. Az európai államok tülekedtek e találmány szabádmáért, és ha már egyszer a többletcsinálók szolgálatába állottak, e célból nemcsak saját népüket zsarolták meg, közvetett módon védővámokkal, közvetlenül kiviteli prémiumokkal stb. A függő helyzetben levő szomszéd államokban minden ipart erőszakkal kiirtottak, mint pl. Anglia az ír gyapjú-manufaktúrát. Az európai szárazföldön Colbert eljárása alapján a folyamatot még jobban leegyszerűsítették. *A gyáros eredeti tőkéje itt részben közvetlenül az államkincstárból folyik.*” A protekcionista politikát tehát sokan alkalmazzák, Colbert eredetisége abban áll, hogy az állammal igyekszik finanszíroztatni az iparosítást.

A gazdasági életbe azzal avatkozik be, hogy a költségvetésből biztosítja egyes manufaktúrák felállítását, a magánkezdeményezéshez pedig ugyancsak állami segítséget nyújt: hiteleket szerez, adókedvezményeket, sőt sok esetben jelentős szubvenciót is előteremt. Mindezen felül erőszakkal is gondoskodik a manufaktúrák munkaerő-szükségletéről. Megtiltja a munkások helyváltoztatását és szigorúan bünteti ellenállásukat. A koldusokat, sőt a kolostorok személyzetét is arra kényszeríti, hogy munkát vállaljanak — esetleg bedolgozóként. A manufaktúrák a céh-kiváltságokat megsértve szabadon toborozhatnak munkaerőt. Emellett külföldi munkásokat telepít — csalogat be, hogy ezek a franciákat megtanítsák a különböző mesterségekre. Gondoskodik

a szakmai képzésről és előmozdítja a technikai fejlődést. Igyekszik kielégíteni állami eszközökkel a manufaktúrák nyersanyag-szükségletét és piacot teremteni árucikkeik számára. E tekintetben maga az állam lesz a fő megrendelő és fogyasztó. Ezzel a sokoldalú állami támogatással jelentős manufaktúrák jönnek létre a vas- és acéliparban, a hadiiparban, a hajógyártásban, a textil-, a bőr-, az üveg- és a porcelániparban. Állami manufaktúraként működik a reimsi Gobelins család által alapított falikárpit- és bútorgyár, amely világhírré tesz szert. Ebben az időben kezd Franciaország és különösen Versailles a divat diktátora lenni, amivel előmozdítja a francia luxuscikkek külföldi keresettségét is. A manufaktúraipar fejlődése erőteljesebb is lehetett vol-

na, ha a tőkeszegénység nem akadályozza azt, aminek viszont fő magyarázata a polgárság húzódozása az ipari beruházásoktól. Ezt a húzódozást nemcsak a már ismertetett nemesedési törekvés magyarázza, hanem az attól való félelem is, hogy a befektetett tőke nem kamatozik olyan gyorsan, mint a kereskedelemben és általában a pénzügyi életben.

Jelentős változások történtek Colbert idején a kézműiparban is. Az állam szigorúan szabályozta nemcsak az előállítandó termékek minőségét, hanem azt is, hogy egy-egy iparágban hány mester dolgozzék és mennyi tanulót vegyen fel. A mesterek közül a leggazdagabbakat részesítette előnyben és ezzel kialakított egy olyan iparos arisztokráciát, amelyre minden körülmények között számíthatott. Igye-

kezett megváltoztatni a kézműipar szervezetét is, mégpedig úgy, hogy az egyes iparágakban ún. korporációkat hozott létre, s ezek vezetősége a szakmán belül hatósági felügyeletet látott el. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy — különösen vidéken — meg tudták volna szüntetni a decentralizáltabb és lazább céhrendszert.

Colbert szemére vetik, hogy elhanyagolta a mezőgazdaságot. A legújabb gazdaságtörténeti kutatások bebizonyították, hogy a merkantilista politika az ipar nyersanyag-szükségleteiből kiindulva előmozdította az ipari növények termesztését és az állattenyésztést. Emellett megpróbált gondoskodni a felduzzadt városok és az egyre növekvő hadsereg ellátásáról, szorgalmazta a gabonaterme-

lést is. A gazdaságpolitika minden támogatás ellenére sem tudta azonban elkerülni, hogy a sűrűn megismétlődő természeti csapások ne váltsanak ki éhínséget, néha országosan, de inkább vidékenként. Az is igaz viszont, hogy egy-két rossz esztendő után, ha az időjárási körülmények kedveztek, a mezőgazdaság viszonylag gyorsan talpraállt. Ez a magyarányú ingatagság, amely főleg a francia mezőgazdaság technikai elmaradottságával magyarázható, gyakran katasztrofálisan befolyásolta az ország egész helyzetét.

A merkantilista politika — mint neve is mutatja — nagy jelentőséget tulajdonított a kereskedelemnek. A belföldi kereskedelem fejlesztése érdekében Colbert arra törekedett, hogy az egyes tartomá-

nyok és más, régebben önálló területek határán szedett belső vámokat csökkentse. Igyekezett megjavítani a szárazföldi és különösen a vízi szállítást, s e tekintetben nagy eredménynek számít a Földközi-tengert az Atlanti-óceánnal összekötő csatorna megépítése.

A külkereskedelemben a hollandok és angolok példáját követve, az államminiszter királyi kiváltságokkal ellátott kereskedelmi társaságok felállításával kísérletezett, néha úgy is, hogy a főuraktól, bankároktól és más nagypolgároktól erőszakkal préselte ki a szükséges tőkét. Így jött létre a Keleti és Nyugati Indiák Társasága, az Északi Társaság, a Levantei Társaság, ezek azonban nem hozták meg a várt eredményt, kivéve talán az utóbbit, amely élénk kereskedést bonyo-

lított le a Földközi-tenger vidékén. A francia külkereskedelemnek olyan vetélytársakkal kellett megküzdenie, mint a tapasztalt holland és angol kereskedők, akik jelentős gyarmati területekre is támaszkodhattak.

A francia gyarmatosítás Richelieu idején lendületet vett, de viszonylag csekély eredményeket ért el. Colbert különböző nyersanyagokat és főleg fűszereket akart beszerezni a gyarmatokról, s ezért terjeszkedési politikába kezdett. Az Antillákról meg is indult a dohány-, cukornád- és gyapotimport. A francia gyarmatosítók azonban Ázsiában erős ellenfelekkel találták szemben magukat, s csak az indiai Pondichéryben tudták megvetni a lábukat. Sokkal nagyobb eredményeket értek el Kanadában a

Nouvelle France-nak elnevezett területen, Montréal, a Három Folyó, a Breton-fok és a Szt. János-sziget környékén, ahol tekintélyes francia lakosság telepedett le, amely földműveléssel, állattenyésztéssel, halászással, hajógyártással és kereskedelemmel foglalkozott. Ebből a gyarmatosításból az adott pillanatban viszonylag kis haszon származott, de nagy reményekkel biztatott, hiszen a francia gyarmatosítók — köztük a jezsuiták — egész Észak-Amerika felfedezésére és birtokbavételére törekedtek.

Colbert megreformálta az állam pénzügyeit. Bevezette a könyvvitelt, kötelezővé tette a kiadások, bevételek, alapok nyilvántartását, összehasonlított a várható és tényleges kiadásokat, s mindezzel a modern állami költségvetést készítette

elő. Csökkentette a közvetlen adót és növelte a közvetetteket. A nem nemesek általános közvetlen állami adója, a taille névlegesen a katonáskodás megváltására szolgált, de inkább jövedelemadó volt, amelynek nagyságát a megművelt földterület határozta meg. XIV. Lajos személyes uralkodásának kezdetén ezt valamelyest — mintegy 20 %-kal — mérsékelte. Ugyanakkor viszont emelte a közvetett adókat, köztük a sóadót — a gabelle-t —, ami sok helyen nemcsak elégedetlenséget, hanem felkeléseket váltott ki. Növelte a szeszes italokra kivetett adót is, az aide-et. Mindezek az intézkedések azonban nem voltak elegendők az állam egyre szaporodó belső, de különösen külső kiadásainak finanszírozására. Újabb adók kivetésére volt szükség: így került sor a dohány-

monopólium bevezetésére vagy az okmánybélyeg használatának kiterjesztésére. Colbert hivatalba lépése után felülvizsgáltatta a hivatalokat és a címeket, mert csökkenteni akarta ezek számát. A szükség azonban rávitte arra, hogy maga is újabb tisztségeket kreáljon, amelyeket a polgárság megvásárolhat. Utódai a hosszú háborúk idején nálánál is nehezebb helyzetbe kerültek. Bevezetik a fejadót — capitation —, amelyet minden állampolgárra kivetnek, sőt a tizedet — dizième — is, amely minden jövedelemre kiterjed. Ezek inkább háborús szükségintézkedések, és nem jelentik a közteherviselés megvalósítását. XIV. Lajos uralkodásának vége felé megpróbálnak Nemzeti Bankot is létrehozni, de tőke híján ez a kezdeményezés csődöt mond. Meny-

nyivel fejlettebb ebben az időben a holland vagy az angol pénzügyi politika!

A Colbert kezdeményezte gazdaságpolitika számottevő eredményeket ért el, de éppen új, protekcionista vonásaiban meglehetősen ingatagnak bizonyult, hiszen a manufaktúra-ipar tőkehiány miatt nem fejlődhetett kellőképpen, a külkereskedelmet pedig akadályozta a termelés sok belső korlátja, az angol—holland konkurrencia és a francia gyarmatosítás elmaradottsága. Ezért a természeti csapások és még inkább a háború könnyen megrendítik az építményt s kapkodást eredményeznek. Végeredményben Franciaország államadósságai nőttön-nőnek és XIV. Lajos uralkodásának vége felé már eléri a 2—3 milliárd livre-t.

Maga a király ezt a gazdaságpolitikát szentesítette, személyesen főleg a manufaktúrák fejlesztése iránt érdeklődött, amelyek közül egyiket-másikat kíséretével meg is látogatott, hogy ezzel is buzdítsa a polgárságot. Nem volt érzéketlen a francia kereskedelem érdekei iránt sem, különösen ha a kivitel biztosításáról volt szó, a tengerek uralmának és a gyarmatosításnak a jelentőségét azonban nem értette meg. Végeredményben e téren az történt, amit tanácsadói javasoltak és itt nem lehet beszélni a király személyes elképzeléseinek vagy akaratának érvényesítéséről.

XIV. Lajos nagyobb jelentőséget tulajdonított az állami szervezet kiépítésének és ezzel együtt a központosítás érvényesítésének. Miután megszüntette az első

miniszter funkcióját, igyekezett pontosan meghatározni az államminiszterek, államtitkárok és a központi tanácsok feladatait. Az államminisztereket és államtitkárokat csak utasításai végrehajtóinak tekintette még akkor is, ha az ügyekkel kapcsolatban az ő javaslataikat fogadta el. Azért választott polgári származású tanácsadókat, mert ezek helyzetüknél fogva inkább engedelmeskedtek, mint a főurak. Nicolas Fouquet pénzügyi főintendánst mindjárt uralkodásának kezdetén leváltatta és bíróság elé állíttatta, nemcsak azért, mert pompában őt akarta felülmúlni és mert sikkasztott (egyébként egykori főnökével, Mazarinnal együtt), hanem azért is, mert túl önállónak mutatkozott. Főmunkatársainak a pénzügyekkel, a hadüggyel és a külüggyel foglalkozó államminisztereket

tekintette, az első időkben Colbert-t, Louvois-t és de Lionne-t. Mellettük az igazságszolgáltatás feje, a kancellár és a Király Házának államtitkára — akihez a protestánsok ügyei is tartoztak — játszottak jelentősebb szerepet. A három államminiszter vett részt a legfontosabb tanácsadó szerv, a Legfelső Tanács (Conseil d'en haut) ülésein, ahol elsősorban kül-, valamint titkos ügyekkel foglalkoztak. A Kiadványok Tanácsa (Conseil des Dépêches) főleg a belügyeket intézte és az államminisztereken kívül tagjai voltak a kancellár és három államtitkár. Fouquet leváltása után XIV. Lajos létrehozta a Királyi Pénzügyi Tanácsot, amely költségvetési és adóügyekkel foglalkozott, és amelynek egy kinevezett vezetője és három tanácsosa volt, az

egyik közülük Colbert, aki mindig egymaga referált az ügyekről. Működött Királyi Kereskedelmi Tanács is, amely az egyes tárcák között egyeztetett. A király nevében az ún. Magántanács (Conseil Privé) a kancellár elnökletével hozott ítéleteket és készített elő rendelettervezeteket. A Lelkiismereti Tanács (Conseil de Conscience), amelynek tagja főpapok és a király gyóntatói voltak, az egyházügyi minisztérium feladatát töltötte be. XIV. Lajos a tanácsok ülésein általában részt vett és segítette a kollektív vélemények kialakítását. Élete vége felé inkább csak a Legfelső Tanácsot hívta össze, vagy közvetlenül államminisztereivel tárgyalt.

A királyi rendeletek és utasítások mindenekelőtt az intendánsok útján ju-

tottak el az érdekeltekhez és ők ellenőrizték a végrehajtásukat is. Ebben az időben már minden ún. generalitásban működött egy állandó intendáns, aki egyaránt felelős volt a pénzügyekért, az igazságszolgáltatásért és a közbiztonságért. XIV. Lajos uralkodásának vége felé hatáskörük már inkább csak gazdasági kérdésekre terjedt ki. A régi feudális intézmények és tisztségviselők az intendánsok hatalmát nehezen tűrték és igyekeztek minden módon korlátozni. Az abszolút monarchia nem szüntette meg a feudális testületeket és hivatalokat. Formálisan fenntartotta a tartományi gyűléseket, de nem hívta össze őket. A parlamentek igazságszolgáltatási tevékenységét is korlátozta. Az alacsonyabb szintű igazságszolgáltatás terén tovább működtek bailli-k (vagy

sénéchal-ok), pénzügyi téren pedig az ún. élu-k (választók, azaz adóelosztók) és apparátusuk. Mindebből sok párhuzamosság és összeütközés származott, de az örökölt és vásárolt hivatalok megszüntetése személyi és állami érdekekbe ütközött.

Az elnyomás eszközeinek tökéletesítése érdekében XIV. Lajos nagy jelentőséget tulajdonított a rendőrségnek. Külön is gondoskodott Párizs ellenőrzéséről, amelynek soha nem bocsátotta meg a Fronde-ot. 1667-ben létrehozza a fővárosban a mai rendőrfőkapitánynak megfelelő tisztséget, s feladatát abban állapítja meg, hogy gondoskodják a városban folyó szertartások és megmozdulások jó rendjéről, a közbiztonságról és nem utolsósorban mindennemű politikai ellenzékiről.

elfojtásáról. Az elfogatóparancsok — az ún. lettre de cachet-k — ideje ez, amelyekkel a Bastille-ba és más börtönökbe zárnak be sokszor előkelő foglyokat, akiket néha, mint a mind ez ideig nem azonosított „Vasálarcú”-t (Masque de fer), nagy titokzatosság vesz körül. A felkelőket és a közönséges bűnözőket a nagy nyilvánosság előtt szörnyű kínzásokkal végzik ki, a „boszorkányokról” vagy az olyan perek bűnöseiről nem is beszélve, mint az ún. méregper, amelynek résztvevőit máglyán égetik el. Az állam tehát nem fukarkodik az elrettentő eszközök alkalmazásával, s az alattvalók megfélemlítését szükségesnek tartja.

A centralizálást az új törvények támasztják alá, amelyeket az ún. Igazságügyi Tanács (Conseil de Justice) alkot meg.

1667-ben kiadják a polgári törvénykönyvnek megfelelő rendeletet, amely később a Code Napoléon alapja lesz. A büntető törvénykönyv három év múlva lép életbe, a kereskedelmi kódex 1673-ban. Kiadnak 1681-ben egy tengerészetre vonatkozó rendeletet is. A párizsi szokásjog lassanként kiterjed az ország egész területére. Mindez persze nem jelenti azt, hogy e téren teljesen eltűnnek a rendi maradványok s a helyi sajátosságok.

A belső elnyomás biztosítására és a külső terjeszkedés előmozdítására az abszolút monarchia jelentős hadsereget hoz létre. A létszám XIV. Lajos uralkodásának első két évtizedében 45 000-ről mintegy 285 000-re nő, a spanyol örökösödési háború idején eléri a 400 000 főt is. A katonákat kezdetben toborozták,

néha nagyon erőszakos módszerekkel, később, az ún. augsburgi liga háborújának idején, katonaállítási kötelezettséget írtak elő, a spanyol örökösödési háborúban pedig lényegében az általános mozgósítást rendelték el. A nemesi felkelést 1674-ben eltörölték. A nemes számára ugyanakkor kötelesség volt a hadseregben szolgálni, olyan kötelesség, amelyet a „jó társaság” is megkívánt. A francia udvari életet jól ismerő olasz nemes, Primi Visconti a Hollandia elleni háború idején azt írja, hogy az udvarban „megvetik azt, aki nem szolgál a háborúban. A hölgyek csak katonákat kívánnak szeretőjükül”. Később alábbhagy ez a lelkesedés és Vetési Kökényesdi László, a spanyol örökösödési háború idején már arról tudósítja Rákóczit, hogy még az inasok

sem hajlandók tisztnek elmenni. A tiszti pálya különben elsősorban a nemesek előtt nyílik meg. A kapitányi és ezredesi rangot meg lehetett vásárolni, a hadnagy, az őrnagy (major), az alezredesi (lieutenant-colonel) és a brigadérosi (brigadier) vagy a tábornagy (maréchal de camp) fokozatot azonban csak érdemek alapján adományozták. Bizonyos magas rangoknál a király szigorú korlátozást léptetett életbe, hogy elkerülje a címek inflációját és megakadályozza az oda nem valók kinevezését. A tisztek az állampénztárból zsoldot húztak és különböző adományokban és kitüntetésekben részesültek. Végső fokon mégis igaza van P. Gaxottnak, aki az egyik legelterjedtebb XIV. Lajos-életrajzot írta, amikor ezt mondja: „A hadsereg nem állami szervezet, ha-

nem iparűzés, amelyhez a nemességnek van monopóliuma.”

A hadsereg megszervezői Michel Le Tellier, Turenne marsall, Louvois és maga XIV. Lajos, aki főleg a hadi szabályzatok és a gyakorlatok iránt érdeklődött. A fegyvernemek közül mindenekelőtt a gyalogságot fejlesztették, amely kezdetben pikásokból, muskétásokból és gránátosokból állt, később a század végén, amikor bevezették a hosszú csöví kovás, szuronyos puskát, főleg lövészegységeket hoztak létre. A lovasság mindenekelőtt a nemességből rekrutálódott, hadi jelentősége azonban fokozatosan csökkent, és inkább felderítő feladatokra használták. A tüzérséget egy ideig elhanyagolták, a század végén azonban nagyot fejlődik, és az első helyre kerül

Európában. Vauban marsall megszervezi a műszaki alakulatokat, amelyek 1678-tól a francia határok mentén erődök egész láncolatát építik ki, s a várostromoknál tüntetik ki magukat. Colbert idején fejlődött a haditengerészet is, később azonban elhanyagolták és megelégedtek azzal, hogy bravúros kalóztámadásokat hajtsanak végre az angol vagy a holland hajók ellen. Louvois, a kancellár fia, Colbert ellenlábasa, aki mint hadügyi államtitkár, majd mint építésügyi főintendáns a 70-es évek végétől egyre nagyobb hatalomra tett szert, kitűnően megszervezi a hadsereg rendjét és ellátását. Ő építtet először kaszárnyákat. Az ellátás biztosítása érdekében raktárakat állíttat fel az országhatárok mentén az erődítmények védelme alatt. Egész hivatalnoki gárda foglal-

kozik a hadianyag, az élelem és a takarmány összegyűjtésével, pontos nyilvántartásával, elosztásával. Hadbiztosok működnek a különböző csapattesteknél, akik jelentést tesznek a hadak állapotáról és a helyszínen ellenőrzik a gazdasági intézkedéseket.

Richelieu és Mazarin hagyományát folytatva, XIV. Lajos nagy jelentőséget tulajdonít az állam ideológiai egységének és ebből a szempontból tudatos tevékenységet fejt ki. Fő ideológiai eszközének a katolikus egyházat tartja, amely különleges helyzetet élvez. A gallikán egyház ugyanis a hittételek tekintetében elismerte a pápa illetékességét és felsőbbbségét, minden más vonatkozásban azonban a király rendelkezett vele. Tőle függött a vezető egyházi személyek kinevezése, és ami

különösen fontos volt, a jövedelmek jó részének elosztása. A Legkeresztényibb Király — így nevezték magukat a francia uralkodók — jogkörét, az ún. regalét, igyekezett mindjobban kiterjeszteni, különösen kinevezési hatáskörének bővítésével és a bizonytalan jogállású vagy megüresedett püspökségek jövedelmének felhasználásával. Ez az igény 1682-ben éles ellentétet váltott ki a pápával, aki kiátkozással fenyegette. XIV. Lajos összehívta a francia egyház vezetőinek gyűlését, amely jóváhagyta az ún. négy cikkelyt: az egyház világi ügyeiben a király teljes függetlenségét, a zsinatok felsőbbrendűségét a pápa fölött, a gallikán szokásjog törvényességét és a gallikanizmus kötelező tanítását az egyetemeken. Már-már úgy tűnt, hogy különálló nemzeti egyház jön

létre, amely teljesen szakít a Vatikánnal. A harcos XI. Ince pápa azonban meghalt, és XIV. Lajos kül- és belpolitikai okokból indítatva az új, békülékenyebb pápával kompromisszumot kötött. Visszavonta a „négy cikkelyt”, de bizonyos konkrét egyházi intézkedéseit fenntartotta. Némelyek ezt a lépést a király állítólagos megtérésével magyarázzák, holott itt elsősorban politikai-ideológiai érdekekről volt szó: a pápa támogatására volt szüksége a janzenistákkal és a kvietistákkal folytatott harcban.

A janzenizmus mint a katolikus egyházon belül jelentkező eretnekség kezdettől fogva gyanús volt az abszolutizmus szemében. Az új irány hirdetője, Jansenius belga püspök 1635-ben *Mars gallicus* című pamfletjében támadta Richelieu politiká-

ját, mert szerinte a bíboros a protestánsokkal szövetkezve elárulta a katolicizmus ügyét, azaz az államraisons-t a vallás elé helyezte. A nagypolgárság egy része — Saint-Cyran abbénak, Jansenius francia barátjának hatása alatt — a janzenizmus híve lett, s ezek közül többen részt vettek a Fronde-ban. 1654-ben az egyik királyi tanácsos, Marandé a janzenizmust már azzal vádolta, hogy „pártot” szervez s elvont erkölcsével a fennálló renddel szembe akarja állítani az embereket. Tény, hogy Jansenius Ágostonról írt könyvében a kálvinizmushoz közelálló módon az ember eleve elrendeltetését hirdette, kétségbe vonta a jó cselekedetek egyedül üdvözítő voltát, elítélte a kazuisztikát, amely minden bűnre talált valamilyen mentséget, a bensőséges vallási

életet s a szigorú erkölcsöt követelte meg. A jezsuiták vad dühvel támadtak ellenfeleikre, de a janzenizmusnak tudós és tekintélyes védői akadtak, köztük Blaise Pascal, aki kíméletlen gúnnyal leplezte le *Egy vidékihez írt leveleiben* a jezsuita rendet és az általa hirdetett vallásosságot és erkölcsiséget.

XIV. Lajos már uralkodásának első éveiben arra törekedett, hogy ezt az irányzatot kiirtsa. A trónörökösnek szánt *Emlékirataiban* ezt mondja: „A janzenizmus megsemmisítésére törekedtem és azoknak a közösségeknek a szétszórására, amelyek az újításnak ezt a szellemét szívtották, s amelyek talán jó szándékúak voltak, de nem ismerték fel, vagy nem akarták felismerni a lehetséges veszedelmes következményeit.” A király nyilván-

valóan a politikai következményekre gondolt, mert világosan látta, hogy a janzenisták megbonthatják az abszolút monarchia szempontjából szükséges ideológiai egységet.

A jezsuiták — a politika célkitűzéseit szolgálva — Jansenius könyvéből olyan tételeket vontak ki, amelyekről bebizonyították, hogy eretnekséget tartalmaznak. A pápa ennek alapján felszólította a janzenistákat, írjanak alá egy nyilatkozatot, amelyben elítélik az eretnekséget. A janzenisták azt állították, hogy a jezsuiták által összeállított tételek nem szerepelnek Jansenius könyvében, és megtagadták a nyilatkozat aláírását. A vita 1661-től hét éven keresztül tartott, s átmeneti kompromisszummal végződött; a janzenisták aláírták a tőlük kért nyilat-

kozatot, de fenntartották, hogy ők maguk nem vallanak eretnek elveket. Az „egyházi béke” egy évtizedig tartott. Ekkor már nemcsak néhány tudós férfiú és főpap állt a janzenisták mellett, hanem az alsópapság jelentős része is, s ez nagymértékben ellenük hangolta XIV. Lajost. Az üldözés fokozódott, amikor a király és a pápa megegyeztek a regale kérdéseiben. A harc újabb szakaszát jelezte, hogy a Vatikán 1708-ban elítélte a janzenista Pasquier Quesnel Újtestamentumról szóló erkölcsi elmélkedéseit. — Versailles pedig cselekedett: a következő évben bezáratta, majd leromboltatta a Párizs környéki Port Royal des Champs janzenista kolostorát. Nemcsak az ott levő apácákat üzték ki, hanem a halottak csontjait is kiszóratták. 1713-ban a pápa

az Unigenitus-bullában Quesnel könyve alapján összefoglalóan ítélte el a janzenizmus tételeit, s egyben igyekezett megerősíteni a Vatikán tekintélyét a vallási kérdésekben függetlenkedő gallikán felfogással szemben. Éppen ezért a bulla ellenállást váltott ki nemcsak janzenista, hanem gallikán körökben is.

A francia protestánsok vagy hugenot-ták (a francia elnevezés az Eidgenossen, „szövetkezett” német szó eltorzított és franciásított formája) az abszolút monarchia elmélete szerint nemcsak eretnekeknek, hanem egységbontóknak is számítottak. Számuk a század közepén még jelentékeny volt, a források 700 000—900 000 főről szólnak. Egy részük a polgársághoz tartozott, az iparban, a kereskedelemben és a szellemi életben tevékenykedett. Az

1598-ban kiadott nantes-i ediktum biztosította a szabad vallásgyakorlatot és fenntartott helyeken templomok működtetését. A protestánsok sérelmeinek felülvizsgálata és orvoslása céljából paritásos alapon (tehát ugyanolyan számú katolikus és protestáns tagból álló) kamarák felállításáról intézkedett. Ígérte nekik, hogy különböző hivatalokat tölthetnek be. Nyolc évre mintegy száz erődítményt hagyott birtokukban zálogul arra az esetre, ha az előbb említett határozatokat valaki megsértené. Amikor IV. Henrik halála után a protestánsok újból felkeltek a királyi hadsereg leverte őket, az erődítményeket elvették, de a nantes-i ediktum más rendelkezései érvényben maradtak.

XIV. Lajos kezdetben megelégedett jogaik korlátozásával és áttérésük szor-

galmazásával. „Úgy gondoltam, fiam, — írja már említett *Mémoires*-jában a trónörökösnek —, hogy a legjobb eszköz királyságom hugenottáinak alávetésére az, ha semmiféle újabb szigorúsággal nem szorongatjuk őket. . ., de az is, hogy az eddiginél többet ne adjunk nekik.” A „szorongatást” azonban már 1669-től megkezdte, 1680-tól pedig a legbrutálisabb eszközöket is igénybe vette, hogy a protestánsokat vallásuk feladására kényszerítse. Egyes helyeken, így a Languedocban dragonyosokat szállásoltak el a hugenotta családoknál, akik a legvadállatibb módon viselkedtek és mindaddig a házban maradtak, amíg az ott lakók be nem jelentették áttérési szándékukat, vagy el nem bújdostak, vagy öngyilkosok nem lettek. A dragonnade-ot nemcsak a jezsui-

ták helyeselték, hanem a janzenisták, sőt még az olyan széplélek, mint Fénelon püspök is, akinek később ugyancsak meggyűlik a baja a hivatalos egyházzal.

A király 1685-ben visszavonta a nantes-i ediktumot, ami azt jelentette, hogy a protestánsokat lényegében törvényen kívül helyezte. A polgárok elmenekültek Hollandiába, Angliába, Brandenburgba, ahová magukkal vitték tőkéjüket és különösen ez utóbbi helyen virágzó ipart teremtettek. A becslések nagyon különböznek, de feltehető, hogy a francia protestánsoknak mintegy fele hagyta el az országot. Akik otthon maradtak, így pl. Normandiában, megpróbáltak kompromisszumot kötni, s mindkét vallást gyakorolták — persze a protestánst titokban. Legkevésbé a

parasztok mozdulhattak. Ezek közül sokan a Cévennes-ekben éltek, e nehezen hozzáférhető hegyes vidéken, amelyet sűrűn látogattak a Genfből jövő prédikátorok. 1702-ben itt tört ki Franciaország legnagyobb parasztfelkelése, a camisardoké. (Így nevezik őket, mert ingben jártak s a helyi nyelvjárásban az ing neve camise.) A felkelők megölik erőszakos térítőiket és bátran szembeszállnak az ellenük küldött katonasággal. Vezetőjük a pásztorból pékké lett Jean Cavalier valóságos partizánháborút szervez a sokszor misztikus révület hatása alá került parasztok segítségével. XIV. Lajos reguláris csapatokat küld ellenük, amelyeket először a kegyetlenségéről híres Montrevel márki vezet. 1703 szeptemberében 500 falut tesznek a föld színével egyenlővé,

mert ilyen módon akarják kiéheztetni a parasztokat. Mindez azonban nem vezet eredményre. Az udvar végül is Villars márkít, a kor egyik legismertebb hadvezérét bízta meg a hadműveletek vezetésével, aki a résztvevőknek kegyelmet ígér és Cavalier-nek ezredesi címet. A felkelés lecsendesedik, a parasztból lett ezredes megjelenik Versailles-ben tisztelegni a király előtt, aki mélységes megvetéssel néz el fölötte. A partizánvezér angol szolgálatba lép és a franciák ellen harcolva szerez elismerést magának. A cévennes-i protestáns parasztok teljes megtörése nem sikerül, és a „puszta egyháza” a későbbi bolygatások ellenére is fennmarad.

A Legkeresztényibb Király végső fokon nem oldotta meg a protestáns kérdést, legfeljebb csökkentette a hugenották szá-

mát, ezért azonban igen nagy árat fizetett: meggyengítette az ország gazdasági erejét és az üldözéssel tüzelte az abszolút monarchia-ellenes irányzatokat. Joggal írja Engels: „XIV. Lajos rendszabálya (a nantes-i ediktum visszavonása) megkönnyítette a francia polgárságnak, hogy forradalmát a fejlett burzsoáziának egyedül megfelelő vallástalan, kizárólag politikai formában vívhassa meg.”

A király a század vége felé vallási téren a kvietizmus problémájába ütközött. Ez a misztikus irányzat a katolikus egyházon belüli áramlatként jelentkezett, és legfőbb hirdetői Guyon asszony és Fénelon püspök voltak. Szerintük elegendő a tiszta szeretet és a kontempláció a legfőbb lény megismeréséhez és ezzel együtt

az ember üdvözüléséhez. Ezt a belső vallásosságot igénylő törekvést mind a főpapság, mind pedig a királyi hatalom elítélte. 1699-ben a pápa is szembefordult vele és Fénelon a felsőbb intelmek előtt engedelmesen meghajolt.

Nem volt elnéző az abszolút monarchia a libertinusokkal szemben sem, akiknek elsősorban nem szabados erkölcsseit bírálta, hanem ateista vagy deista meggyőződésüket, és az ebből folyó esetleges politikai ellenzékiességet. A vallással nem sokat törődő La Fontaine csak nehezen kerül el pártfogójának, Fouquet-nak a sorsát. Az epikureista filozófiát hirdető, Gassendi-tanítvány, Saint-Evremond Angliába emigrál és ott írja meg irodalmi és egyéb munkáit. A kartéziánus Fontenelle Franciaországban adja ki ugyan az egyház

egyes tanításait támadó könyveit, de közben nem győzi bizonygatni politikai lojalitását — többek között mint királyi cenzor is. A szabadgondolkozók üldözése csak korlátozott lehetett, hiszen pártfogóik voltak olyan előkelő társaságokban, mint a Palais Royal vagy a Temple köre, amelyek közül az elsőben az Orléans-i herceg, a másokban pedig a Vendôme-ok voltak a hangadók.

Az abszolút monarchia az ideológiai egység biztosítására nemcsak az egyházat használta fel, hanem a szellemi élet más intézményeit és eszközeit is. A közvélemény egyre nagyobb jelentőségét felismerve arra törekedett, hogy maga adjon politikai tájékoztatást és szembeszálljon azokkal a hírekkel és magyarázatokkal, amelyek különösen a Hollandiában nyom-

tatott lapok és pamfletek útján terjedtek Franciaországban is. A Gazette még szorosabban az udvar ellenőrzése alá került, megindult a Mercure Galant című társasági folyóirat, XIV. Lajos uralkodásának vége felé kiadtak egy Journal de Verdun néven ismert politikai jellegű havi lapot is. Publicisták egész sora állt az abszolút monarchia propagandájának szolgálatában, s a nemzetközi helyzet alakulásától függően pamflet-sorozatokat jelentetett meg. A rendőri apparátus fellépett a hírterjesztők ellen éppúgy, mint a tiltott könyvek behozatala ellen. Mindez persze nem jelentette azt, hogy az ún. novellisták (tehát novella-, azaz újságírók) ne kommentálták volna a szájuk íze szerint az eseményeket, s hogy a hollandiai újságok ne terjedtek volna.

XIV. Lajos nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy az irodalom, a művészetek és a tudomány is erősítsék a világnézeti egységet, az abszolút monarchia megingathatatlanságának hitét. Ennek érdekében a király a cenzor és a mecénás szerepét egyaránt játszotta. Mint mecénás különböző alkotásokat rendelt. Írók és művészek számára évjáradékot adatott s némelyeknek funkciót is biztosított az udvarnál. Colbert, aki különös gondot fordított a szellemi élet szabályozására, a király védelme alá helyezte a Francia Akadémiát, majd a festő- és szobrászakadémiát, amelyek eddig magánkezdeményezéseknek számítottak. 1671-ben megalapította az építészeti és egy évvel később a zenei akadémiát. Az akadémiák nemcsak a tagok találkozóhelyei,

hanem a szakma irányítószervei is lettek, tartalmi és gazdasági szempontból egyaránt.

Az abszolút monarchia támogatta a természet- és műszaki tudományok művelőit, mindenekelőtt az 1658-ban létrehozott Tudományos Akadémia útján és iparfejlesztő politikájával. Különböző tudóskörök alakultak, s ezek vendégül láttak olyan jeles külföldieket, mint a holland Chr. Huygens fizikus és asztronómus, vagy a német G. W. Leibniz matematikus és filozófus. A természettudományok főleg a gyakorlat és kuriozitásaik miatt érdekelték a vezető köröket, a vallásos világnézettel szemben álló esetleges filozófiai tételeiket általában visszautasították. Ami a társadalomtudományokat illeti, az abszolutizmus

megkívánta a legteljesebb konformizmust: a fennálló rend mértéktelen dicsőítését. 1661-ben megjelent az első francia tudományos folyóirat is, a *Journal des Savants* (A tudósok folyóirata), amely a legfontosabb francia és külföldi munkákat recenzálta s a hivatalos tudománypolitika elveit érvényesítette.

Ezek az abszolút monarchia általános gazdasági, társadalmi és kulturális vonásai, amelyek — bizonyos eltérésekkel — XIV. Lajos uralkodásának egészére jellemzők. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert a történészek többsége az 1661-től 1715-ig terjedő időszakot két részre osztja. Az első — szerintük — a felemelkedése, amely az 1680-as évek közepéig tart, a második a hanyatlásé, amely a király haláláig, tehát 1715-ig terjed.

E szétválasztás szükségességét a legkülönbözőbb módon magyarázzák. A nagy romantikus történetíró, J. Michelet, a változást az 1686-ban végrehajtott fisztula-operációval, tehát a király egészségi állapotának romlásával indokolja, ami elkomorodását és türelmetlenségét okozza, és ennél fogva elhamarkodott döntések születnek. Mások Madame de Maintenon és a jezsuiták befolyásáról beszélnek, akik „megtérítették” a királyt, s ez váltja ki a hugenották üldözését. A nantes-i ediktum visszavonása sokak szerint ugyanis fordulópont, mert a francia protestánsok menekülésével az ország erőforrásai jelentősen csökkennek. Ismét mások arra utalnak, hogy az „oroszlán megöregedett”, és ezért nagyobb hatalmat nyertek hivatalnokai, akik kisebb tehetség-

gel rendelkeztek, mint elődeik. Többen a háborús politikát okolják, amely különösen 1688 után nem vette tekintetbe a belső és külső realitásokat, s ebből kudarcok származtak, amelyek megrendítették Franciaország nagyhatalmi helyzetét.

Kétségtelen, hogy az 1680-as évektől kezdve az abszolút monarchia nagyobb nehézségekkel küzd, mint azelőtt. Ebből azonban nem következik, hogy válságba jutott volna. Az első évtizedek valóban dinamikusabb politikáról tanúskodnak, hiszen ebben az időben kellett befejezni azt a nagy művet, amelyet az elődök elkezdtek. Az 1680-as évekre az épület állt. Ez a befejezettség a megmerevedés veszélyét vonta maga után, s ebben az abszolút monarchia belső ellentmondásai gazdasági, politikai és kulturális téren

egyaránt határozottabban jelentkeztek. De ha ebben az időpontban olyan jelentős változásra került volna sor, mint ahogy egyesek állítják, akkor mivel magyarázzuk, hogy a feudalizmus Franciaországban a XVIII. század végéig fennmaradt?

A kortársak, de az utókor is az egységet, a rendet, a fegyelmet tisztelték XIV. Lajos államában. Voltaire szerint ebben a korban „az állam szabályozott egész lesz, amelynek minden vonala a közép felé tart”. Ez a közép maga a király. Az uralkodó 1679-ben államáról így nyilatkozott: „az állam érdeke megelőz mindent. Ha az államot tartjuk szem előtt, önmagunk számára dolgozunk. Az egyik java a másik dicsőségét eredményezi.” S ha nem is állította, hogy az „állam én vagyok”, de az álla-

mot saját művének tekintette. Halálos ágyán mondta: „én elmegyek... de az állam mindörökre megmarad”. Mindörökre nem maradt meg a francia feudális állam, de az biztos, hogy hosszú időn keresztül példakép volt egész Európában.

„AZ ORSZÁG ELSŐ NEMESE”

„Az állam... a társadalom terméke — mondja Engels — a társadalom bizonyos fejlettségi fokán. Annak bevalása, hogy ez a társadalom önmagával kiegyenlíthetetlen, megoldhatatlan ellentmondásba bonyolódott, önmagával kibékíthetetlen ellentétekre hasadt, amelyeknek leküzdésére képtelen. Hogy azonban ezek az ellentétek, az ellentétes gazdasági érdekű osztályok ne semmisítsék meg egymást és a társadalmat meddő küzdelemben, olyan hatalomra van szükség, amely látszólag a társadalom fölött áll, az összeütközést tompítja és a »rend« határain belül tartja.”

Az abszolút állam is csak látszólag áll a társadalom fölött és csak a fennálló társadalmi rend keretein belül „egyeztet”, de az uralkodó osztály, a nemesség érdekében. A nemesi osztálypolitika érvényesítése nem jelenti a rendiség sértetlen fenntartását. Az ún. monokratikus állam nem azért jön létre, mert Franciaország „rendekekből és testületekből” áll, hanem, mert a régi rendi állam az „egyeztetést” már nem tudja elvégezni.

XIV. Lajosnak és kormányzatának egyik fő törekvése az, hogy a Fronde tanulságai alapján megnyirbálja a rendi kiváltságokat s mindenekelőtt az arisztokrácia előjogait, de nem azért, hogy megszüntesse a nemesség uralmát, hanem, hogy fenntartsa azt — korszerű formában. A király a főurakat bezárja az udvari

aranykalitkába, ezen belül azonban a legfényűzőbb életmódot folytathatják, mégpedig az abszolút monarchia jóvoltából, a király adományaiból.

Régebben az udvar néhány száz vagy legfeljebb egy-két ezer emberből állt. XIV. Lajos — versailles-i megtelepedése után — a létszámot felemeli 14—15 000-re. Az ún. király házához (Maison du roi) mintegy 11—12 000 főt számláló kis hadsereg tartozott: négy testőrző század és más egységek. A polgári alkalmazottak száma 1200—1600 körül mozgott. A lelkeszi hivatal (udvari püspökkel és királyi gyóntatóval) mintegy 70 főt számlált. A főudvarmester alá rendelt háztartási személyzet 300—400 szolga. A főkamarástól függő belső szolgálat, amely a király közvetlen igényeit elégítette ki,

az öltözködéstől kezdve az orvosi felügyeletig és gyűjtemények gondozásáig, 250—300 fő. A főistállómester irányítása alatt álló, szállítással és közlekedéssel foglalkozó személyzet 400—600 emberből állt. Az udvar szerves részét képezte, ha nem is tartozott közvetlenül a király házához a központi kormányzat hivatalnokserege, amely kezdetben ezer fő körül mozgott, később azonban sokezres bürokráciává duzzadt.

Számítsuk mindehhez hozzá azt a rengeteg udvaroncot, aki kedvtelésből vagy szükségből a király környezetében lebzsel. Versailles-ban minden főúr házat épített és odaköltözött, mert tudta, hogy a király nem szereti, ha valaki kerüli környezetét. A főurak is unalmasnak tartották a vidéki életet. Stendhal szelle-

mesen jegyezte meg: „XIV. Lajos remekműve, hogy megteremtette a száműzetésnek ezt az unalmát.” Persze nem pusztán a kitűnő társaság és a pazar udvari multságok vonzották az előkelőket, hanem nagymértékben az érdek is. Madame de Motteville írja: „A király háza olyan, mint egy nagy vásár, ahol szükségszerűen üzletelni kell az élet fenntartásáért, vagy azoknak érdekeiért, akikhez a kötelesség, vagy a barátság számai fűznek.” Divatozik a protekcionizmus és a kijárás, ami jelentős jövedelmekhez juttatja az udvar hatalmasait és hivatalnokait.

Főleg az első időkben az udvar a gáláns kalandok színtere volt. E tekintetben a fiatal XIV. Lajos mutatja a példát, aki először Louise de La Vallière kisasszonyt

választja kegyeltjéül, de miután már két gyermek anyja lesz, megunja, s a hercegnő 30 éves korában visszavonul a karmelitákhoz. Montespan márkiné sem sokkal szerencsésebb, bár hat gyermekkel ajándékozta meg a királyt és hosszabban „uralkodik”. Az erkölcsökre jellemző, hogy a férjet, aki nem viseli el szótlanul felesége „karrierjét” s azzal fenyegetőzik, hogy a pápánál feljelenti az „udvarlót”, vidékre száműzik. A királyné a legnormálisabb társasági kapcsolatokat tartja fenn a kegyencnőkkel. Ő is szül hat gyermeket férjének, de ezek közül csak egy marad meg, Lajos, a nagy dauphin. XIV. Lajos jogosan mondhatja feleségéről 1683-ban, amikor az meghal: „Íme ez az egyetlen szomorúság, amelyet okozott nekem.” A fiatal főurak szívesen

utánozzák a királyt, s az udvarban az erkölcsi botrányok egymást követik.

XIV. Lajos magánéletében változás csak akkor áll be, amikor titokban feleségül veszi — 1683-ban vagy 1684-ben — az akkor 50 év körüli Françoise d'Aubignét, marquise de Maintenont, a nagy protestáns író, Agrippa d'Aubigné unokáját, Paul Scarron szatirikus egykori feleségét, a Montespan márkinétől származó királyi gyermekek nevelőjét. Maintenon márkinő szülei protestánsok voltak, ő maga fiatalkorában áttért a katolikus hitre, és a jezsuiták tanácsára hallgatva neofita buzgósággal próbálta meggyőzni a királyt, hogy változtasson életmódján. Az öregedő XIV. Lajos szereti Madame de Maintenont és szívesen tölti az időt az értelmes asszony társaságában, de

szellemi hatása táv olról sem olyan jelentős, mint ahogy egyes történészek állítják. Valójában arról van szó, hogy a király és nemzedéke megöregedett, s ezért változtatott életmódot. Ettől kezdve ugyanis szigorú etikettszerűség, komorság és főleg unalom jellemzik a versailles-i életet. Maga Madame de Maintenon is erről panaszkodik: „mielőtt az udvarnál voltam, soha nem ismertem az unalmat, de azóta alaposan kitapasztaltam”. Legfeljebb az intrikák szaporodnak, hisz az öreg király háta mögött különböző pártok jönnek létre. Liselotte szerint ez mulatságos komédia, a fiatalok azonban nem tartják annak. Aki az élet örömeit keresi, az a XVIII. század első évtizedeiben azokat a király házasságon kívül született, törvényesített gyermekeinél, az Orléans-i

herceg környezetében vagy más szabadgondolkodó szalonokban találja meg.

Érdemes megismerni a király egy napjának programját, hogy képet kapjunk az udvari életmódról. Reggel 8 órakor kezd az udvaroncok számára nagy tisztesség részt venni az ún. lever-n. Először a belső inasokat és az orvosokat engedik be hozzá, 1/4 9-kor az ún. „nagy belépésnél” (grandes entrées) az udvartartás főemberei és a királyi család tagjai is megjelennek, ezután a király elmondja imáját, majd sor kerül a vérbeli hercegek, a főurak és a testőrző század szolgálatban levő kapitányának megjelenésére (ez az ún. secondes entrées). Az összegyűltek tiszteletudóan szemlélik miként öltözik és kétnaponként borotválkozik uruk, s örülnek, ha közben néhány szót szól hozzájuk.

Újabb ima következik az összes jelenlevőkkel együtt, majd 10 órától délig a király dolgozik, fogad, valamelyik tanácsülésen vesz részt, vagy minisztereivel tárgyal. Utána misére megy, majd miután lelke a bűnök terhétől megkönnyebbült, kegyencnőjét keresi fel. 1 órakor ebédel (*petit couvert*), mégpedig legtöbbször egyedül, s a protokollban meghatározott főurak állják körül asztalát. Délután vadászik, célba löv, vagy sétál, majd ismét dolgozik este 8—9 óráig. Ezután biliárdozik, vagy zenét hallgat. Este tíz-kor a királyné és az udvaroncok jelenlétében zajlik le a vacsora (ez az ún. *grand couvert*). Ezután a király ismét az éppen soron következő kegyencnőt keresi fel, majd lefekszik (*coucher*) ugyanazzal a ceremóniával, de kevesebb személy

jelenlétében, mint felkelésekor. Gyakran vesz részt — főleg fiatalabb korában — színházi előadásokon, kerti és egyéb ünnepségeken.

Az udvarban pontosan szabályozzák nemcsak a király életének mindennapjait, hanem a ritka eseményekhez, fogadásokhoz, születéshez, házassághoz, halálhoz kapcsolódó szertartásokat is. Ilyen alkalmakkor természetesen megváltozik szokott napi programja.

„A népek — írja a király *Emlékiratai*-ban — szeretik a látványosságot. Ezzel szellemüket és szívüket vonzzuk, néha sokkal erősebben, mint a jutalommal és a jótéteménnyel.” Az udvari látványosságokat nagy tömegek nézik végig, s a bámészkodók a versailles-i parkban, sőt a palotában is szabadon sétálhatnak.

A király maga keresi a nyilvánosságot, mert az a véleménye, hogy a franciák szeretik látni uralkodójukat. Ezt a franciákra jellemző „szabadság” megnyilvánulásának tartja, szemben a zord Spanyol etikettel, amely elrejtette az uralkodót a tömegek elől. Persze mindez inkább az első időkre érvényes, mert versailles-i megtelepedése után XIV. Lajos csak kevésszer látogat Párizsba, 1706-tól kezdve bezárkózik palotájába, legfeljebb Marly-ba rándul ki és a környéken vadászik — viszonylag kis kísérettel.

Ilyen keretek között él a francia arisztokrácia és a nemesség egy része. A kérdés az, hogy ehhez a költekező életmódhoz honnan biztosította a pénzt. A feudalizmus továbbélését bizonyítja, hogy az ország mezőgazdaságból származó jöve-

delme egyharmadát a mintegy 100 000 nemesi család kapja meg. A cenzus (a pénzben fizetett úrbér) ekkor inkább jelképes, de nagyon jelentékeny a parasztok természetbeni szolgáltatása, az ún. champart, a termés bizonyos százaléka, amelyet sok helyütt pénzben váltatnak meg. Még több pénzt hoz a földesúri jog érvényesítése bizonyos tulajdonjogi változásokkal kapcsolatban. Így az adásvételnél vagy az örökségnél az átírásért a földesúrnak díjat kell fizetni. Nem jelentéktelenek a használati díjak (banalité) sem, amelyeket malom- vagy kocsmatartásért stb. kell fizetni. A földbirtokosok — mint láttuk — a saját tulajdonukban levő földet bérlőknek adják ki, mégpedig felesben vagy még súlyosabb feltételek mellett, s ezekből a bérleményekből

húzzák az ország mezőgazdasági jövedelmének további egyharmadát. Emellett a király a különböző hivatalok viselőinek fizetést biztosít és sok nemesnek juttat földbirtokokhoz kapcsolt javadalmat. A nemesek többsége katonai szolgálatot vállal és zsoldot kap az államkincstárból. Sokan úgy javítják meg nehéz anyagi helyzetüket, hogy gazdag polgárlányokat vesznek feleségül.

A feudális rend minden pártolása ellenére bőségesen akadnak elszegényedett nemesek, akik maguk művelik földjüket és szinte a parasztok színvonalán élnek. La Bruyère, híres *Jellemrajzaiban* a kishemes életét így mutatja be: „A vidéki nemes, akinek nincs egy rendes ruhája, mint ahogy nincs tehetsége sem, bár teljesen felesleges hazájának, családjának

és önmagának s gyakran még tető sincs a feje felett, naponta tízszer is elismétli, hogy ő nemesember, a szőrmét és a fekete bársony süveget pedig polgáriásnak titulálja. Egy életen át lefoglalják kutyabőrei, amelyeket nem cserélne el még a kancellári ezüstbotért sem.” Ez a magyar históriából is jól ismert figura a legerőszakosabban igyekszik érvényesíteni a parasztokkal szemben a maga elavult feudális jogait, csak hogy megélhessen, s nemritkán még a köztulajdonban levő földekre is ráteszi a kezét. Sokan készek középkori rablólovagot játszani és valóságos expedíciókat kell szervezni bandáik ellen, főleg Auvergne vidékén. Némelyek — mint látni fogjuk — részt vesznek a parasztfelkelésekben.

A főpapság általában az arisztokráciából kerül ki és ugyanazt az életmódot

folytatja, mint a főurak. Az egyház hatalmas birtokok ura, emellett szedi a tizedet, amely ismét a főpapság javát szolgálja. A nemesi családok másodszülött fiai, ha papi pályára lépnek, a királytól egyházi javadalmat kapnak, hiszen ezek jó részével ő rendelkezik. Az alsópapság többsége szegényesen él, a kepeből és az egyházi szolgálatokért fizetett díjakból. Ilyen körülmények között gyakran fordul elő, hogy egyes tagjai a kizsákmányoltakkal együtt harcolnak.

A feudális rend biztosítja az uralkodó osztály, a nemesség számára, hogy eltulajdonítsa a parasztság munkáját, vagy legalábbis e munka gyümölcseinek jelentős részét. Persze ez távolról sem jelenti azt, hogy a nemesség minden rétege az abszolút monarchia híve lenne,

sőt XIV. Lajos uralkodásának vége felé, a gazdaságilag legjobb helyzetben levő főurak köréből kerül ki a legtöbb elégedetlen, aki a rendi kiváltságok visszaállítására törekszik.

XIV. Lajos idején az abszolút monarchia az ipar és a kereskedelem támogatásával — a feudális keretek között — segítette a polgárság fejlődését. A francia polgárság ekkor még képtelen volt önálló erőként fellépni, s ezért egy része, főleg a nagypolgárság igyekezett a nemességbe beolvadni, hogy így számolja fel a számára hátrányos társadalmi egyenlőtlenséget. Kiszámították, hogy 1689-től 1715-ig a polgárság mintegy 1/2 milliárd livre-t fordított hivatalok vásárlására, tehát tulajdonképpen improduktív beruházásokra, csak azért, hogy nemességet

szerezhessen. Ez a nemesedési vágy olyan méreteket öltött, hogy joggal mondhatta Pontchartrain kancellár a királynak: „Minden esetben, amikor Felséged egy tisztséget teremt, az Isten teremt egy ostobát, aki azt megvásárolja.” A hivatalok vásárlása nem jelentette az „állam elpolgáriasodását”, hanem sokkal inkább a polgárság alkalmazkodását a feudális rendhez. Természetesen a polgárság sem volt egységes, hanem több rétegből tevődött össze. A nemességhez legközelebb az ún. hivatali nemesség (*noblesse de robe*) állt, amely részben a király közvetlen környezetében szolgált, részben más magas állami hivatalokban, főleg az igazságügyben helyezkedett el. A pénzarisztokrácia, az adóbérlők és más „bankárok” voltak a király és az arisztokrácia fő hite-

lezői és ezért befolyásuk különösen XIV. Lajos uralkodásának vége felé megnőtt. A középpolgárok — ügyvédek, orvosok, alacsonyabb rangú hivatalnokok, kereskedők — igyekeztek a felsőbb rétegek példáját követni és mindenekelőtt meggazdagodni. A kisiparosok és a kiskereskedők féltékenyen vigyáztak apró kiváltságaikra, hiszen tudták, hogy nem sok választja el őket alkalmazottaiktól. Az ellenzékiesség a nagypolgárság körében jelentkezik, amely az arisztokráciával állt kapcsolatban. Ez a szembenállás azonban feudális jellegű volt és nem a burzsoázia osztálykövetelményeit képviselte.

Milyen volt a jobb módúak élete? Csatornázás sem Versailles-ban, sem Párizsban nem volt, a vidéki városokról nem

is szólva. Az emberek szükségleteiket árnyékszéken vagy hordozható „széken” végezték, vagy még inkább ott, ahol érték. A versailles-i palota rejtettebb zugai is tele lettek mocsokkal. Párizsban a szűk utcák közepén folyt a szennylé. A vizet kutakból vagy a folyókból merítették, a fővárosban az utcán árulták. Mosdásra vagy fürdésre ritkán került sor még az udvari emberek között is. Az előkelők sokat költöttek a bőséges étkezésre, a közemberek leginkább zöldségfélét és gyümölcsöt, kenyeret ettek, húst csak ünnepélyes alkalmakkor. A bornak és a pálinkának nagy keletje volt, de az előkelő társaságban már elterjedt a tea, a kávé és a csokoládéital is. A szalonokban sokat vitatkoztak a kávé hasznáról és káráról, miközben egymás után kinyi-

tottak a kávéházak, amelyek a XVIII. század elején a társasági-politikai élet színhelyei lettek. Az étkezéseket szigorú etikett szabályozta, ez azonban nem zárta ki, hogy még az előkelők közül is sokan kézzel nyúljanak az ételbe, ritkán használjanak villát, hogy orrukat a szalvétába fújják.

A luxus terjedésével a lakások berendezése egyre pompásabb lett. Egy Gourvil nevű pénzember hagyatékában a következő tételeket sorolják fel: 6 gobelin falikárpit, 6 fotel, 6 szék, kínai szaténnal borított mennyezetes ágy, egy fotel és aranyozott székek ugyanazzal az anyaggal behúzva, nagy értékű ezüstkészlet és különböző edények. Az ún. garde meuble-ben még egy teljes szobaberendezés, szőnyegekkel és falikárpitokkal, ami lehetővé tette, hogy a házigazda

időnként megváltoztassa lakása bútortá-
tát. Elképzelhető, mennyivel fényesebben
rendezkedtek be palotáikban a főurak.
A kevésbé módos polgárok szerény, sok-
szor egészségtelen házakban laktak, s
megelégedtek tölgyfa- vagy diófa-bútor-
zattal, amely oszlopos ágyból, asztalból,
néhány magyar hímzéssel (point de
Hongrie) díszített székből, lombmintás
faliszőnyegből, ónedényből és ritkán ezüst
evőeszközökből állt.

Legtöbbet az öltözködésre költöttek.
Az egyik külföldi megfigyelő szerint „a
szalagok, a tükrök és a csipkék, ez az a
három dolog, ami nélkül a franciák nem
tudnak élni, az arany és ezüst annyira
közönséges lett, hogy minden ruhán ott
ragyog és a mértéktelen fényűzés össze-
keveri az urat és a szolgát”. A király hiába

tiltja az „egyenlősdit”, a rendi különbségeket az öltözködésben nem tartják meg. A divatot az udvar szabja meg s a Mercure Galant bőven közöl divathíreket és leírásokat. A nők piramis formájú és különös művészettel elkészített, szalagokkal díszített frizurát viseltek, amely csak 1680 után változik meg és lesz egyszerűbb. A tisztálkodást ugyan elhanyagolják, ritkán fürdenek, de bőven öntözik magukat különböző parfümökkel. Festik magukat, bármennyire is tiltják a prédikátorok. Lábukon színes cipő, csattal, amelyet selyemharisnyára húznak fel. Az előkelők az ing fölé három szoknyát vesznek fel, a legfelső általában színes, nehéz selyemből vagy brokátból készült, föléje mélyen kivágott, feszes ingvállat öltenek. Ha esik az eső, kendőt terítenek fejükre, télen

pedig szőrméből készült kabátkát és muffot hordanak.

A férfiaknál a csizmát felváltja egy elég magas sarkú (a sarok piros, ha az illető valamilyen ünnepélyes alkalomra öltözködik fel) csatos cipő. A leginkább selyemből készült harisnya fehér vagy olyan színű, mint a ruha s térdszalag tartja. A combhoz simuló térdnadrág fölött rövid mellényt hordanak, amely lehetőséget ad a díszes csipkés ing muto-
gatására. Erre veszik fel az ún. justau-
corps-ot, vagy más néven habit-t, amely-
nek szárnyai a comb közepéig érnek, és
amely színes selyemből vagy bársonyból
készül. Derekukra övet vagy kardtartót
(port-épée) kötnek. Télen köpönyeget vagy
lovaglókabátot viselnek. A fejet hatalmas
paróka díszíti 1673 óta, amikor a király

először tette fel a magáét. Ez persze azzal jár, hogy a legtöbben kopaszra nyíratkoznak. Az áldozat megéri, mert parókájának formájáról mindenki rangját és foglalkozását előre meg lehet ismer-
ni. A paróka nehéz és meleg, ezért ritkán teszik fel rá a széles karimájú tollbokrétás kalapot, legfeljebb olyankor, ha a kezét szabadon kell tartani.

Igaza van a XVII. századi francia életet kitűnően ismerő G. Mongrédiennek, amikor azt írja, hogy „a XVII. század polgára asztalánál és toilette-jében a legvégtetesebb kifinomultságát a kényelmesség és a tisztaság teljes hiányával párosítja. Tollas hódász kalapját a fején, kardját oldalán viseli vacsora alatt is, de a keze ritkán tiszta. Ezzel azt bizonyítja, hogy egy nagyon előrehaladott

világias civilizáció részese, amelyet azonban még nem követett a higiéné és a komfort fejlődése.”

Ennek az egyoldalú „világias civilizációnak” az áldásait azonban alig élvezik a kizsákmányoltak, a munkások és parasztok. A munkások különböző kategóriákba tartoznak. A kézműiparban inasok és mesterlegények szigorúan szabályozott keretek és nehéz körülmények között dolgoznak és élnek. A gazdaságpolitika a korporációs rendszer bevezetésével az ellenőrzést még szigorúbbá teszi, mint a céhekben. A mesterek számának korlátozásával igyekszik megakadályozni nemcsak a konkurrencia kiszélesítését, hanem a mesterlegények előbbrejutását is. 1682-ben Párizsban 17 085 mestert, 38 000 mesterlegényt és 6000 inast tar-

tottak számon. Viszonylag kevés inast
vettek fel, akik egyébként csak 18—20
éves korban kezdték tanulni a mestersé-
get — sokszor fizetség fejében — és
szakmák szerint 2 vagy 4 évi tanoncidő
után szabadulhattak fel. Kevés volt az
olyan szerencsés, aki be tudott házasodni
főnöke családjába, vagy gazdagabb lányt
vett el feleségül s így mester lehetett.
Legtöbbjük tulajdonképpen bér munkás-
ként dolgozott valamelyik műhelyben
egész életén át, mégpedig naponta 12—16
órát. Vidéken napi 12, Párizsban 15—20
sout keresett. Hogy mit jelentett ez a bér,
elég ha arra gondolunk, hogy egy vala-
mirevaló vendéglőben egy étkezés leg-
alább 20 sou-ba, azaz 1 livre-be, a kis-
kocsmákban pedig 5 sou-ba került. Fél
kiló kenyér ára is 5 sou volt. Ha a segéd

agglegény, a mester valamelyik ablak és kémény nélküli helyiségében húzódhatott meg, ha nős, egy régi házban vett ki magának szobát, amelyben egy ágy, egy asztal és néhány szék alkotta az egész bútort. Fő tápláléka a bab és a lencse meg a kenyér volt, húsról nagyon ritkán tellett.

Nem volt jobb a helyzet a manufaktúrákban sem, sőt ott még szigorúbb fegyelem uralkodott. A lyoni Fournier-féle selyemharisnya-gyárban 1667-ben a következő szabályzat lépett életbe: „1. Minden munkás köteles gyónni és áldozni a nagy ünnepeken, húsvétkor, pünkösdkor, mindenszentek napján s karácsonykor és a Szent Szűz négy napján. Tartozik misét hallgatni minden ünnep- és vasárnap, ugyanígy prédikációkat. 2. A mon-

dott munkások kötelesek imádkozni este és reggel. 3. Kötelesek felkelni a húsvéti ünnepektől Szent Mihályig (tehát szept. 29-ig) reggel 4 órakor és este 8 óráig dolgozni; és Szent Mihály napjától húsvétig reggel 6-kor kell felkelniök és este 6-ig dolgoznak és nem hiányozhatnak munkából a mondott Fournier úr, felesége vagy fia külön engedélye nélkül. 4. Csak $3/4$ órát tölthetnek az ebédnél és a vacsoránál és $1/2$ órát a reggelinél és az uzsonnánál, az említett idő letelte után a mondott munkásoknak vissza kell térniök, hogy munkájukat végezzék. 5. Nem szabad Isten szent nevét káromolniok, sem más káromkodásokat és szentségtelen szókat mondaniok, nem szabad tisztességtelen nótákat énekelni sem a gyárban, sem Fournier úr házában,

nem szabad egymással veszekedni és verekedni, nem tömhetik meg dohánnyal pipájukat. 6. Munkanapokon nem hagyhatják el Fournier úr házát az ő vagy felesége vagy fia tudta és beleegyezése nélkül és ünnepnapokon és vasárnap kötelesek legkésőbb este 9-kor hazatérni, és nem aludhatnak a mondott Fournier úr házán kívül az ő engedélye nélkül.” Mint látjuk, a hatóságok és a manufaktúra tulajdonosok a munkások kizsákmányolása és szigorú „rendben tartása” mellett „gondoskodnak” lelkiüdvükről is. Ez persze nemcsak a manufaktúrákban dolgozó munkásokra érvényes, a céhek és a korporációk hasonló szellemben járnak el.

Az alakuló előproletariátus ekkor még csak nagyon kezdetleges módon tudott

védekezni a gazdaságon kívüli kényszerrel is folyó kizsákmányolás ellen. 1662-ben Avignonban a papírgyári munkások, két év múlva a bordeaux-i pékek és a toulouse-i cipészek sztrájkolnak. A 70-es években a királyi kastélyépítkezéseknél a kőművesek és más munkások szüntetik be többször is a munkát, 1688-ban a roueniak, 1697-ben a közelükben élő darnétaliak állnak le. A sztrájk elég gyakori lehetett, mert a neves közgazdász, Pierre de Boisguillebert, Vauban marsall unokaöccse ezt írja: „A kereskedővárosokban néha egy-egy manufaktúra 7—800 munkását is lehet látni, amint egyik percről a másikra leáll, mert egy sou-val csökkenteni akarják napi bérét.” A sztrájkokat azonban viszonylag hamar letörlik, hiszen a munkásoknak nincs kitartásuk.

A kizsákmányolás elleni védekezés másik eszköze, főleg a kézműiparban, a titkos társaságokba való tömörülés. Két fő titkos társaság működött: az ún. Devoirant-oké (a devoir szóból, amely kötelességet, feladatot jelent) és a Gavet-ké. A vallást is felhasználva misztikus szolidaritási kötelezettséget alakítottak ki a tagok között, akik minden körülmények között kötelesek voltak támogatni egymást. Az érdekvédelmet úgy látták el, hogy segítették tagjaik elhelyezését és szembeszálltak a kegyetlenkedő mesterekkel. Gyakori volt, hogy bojkottálták őket és megakadályozták a munkaerő-ellátásukat. A hatóságok, a korporációk és a mesterek minden eszközzel harcoltak e társaságok ellen, de azok továbbéltek a modern munkásmozgalom megjelenéséig.

Honnan származott Franciaország gazdasága? — teszi fel a kérdést Pierre Goubert nemrég megjelent, XIV. Lajos uralkodásáról szóló érdekes könyvében. Válasza roppant egyszerűnek tűnik: „A bőkezű és változatos föld és a számos, bátor és ügyes lakosság harmonikus egységéből.” Itt lakosságon a parasztságot érti. A történetíró azért hangsúlyozza ennek az osztálynak a jelentőségét, mert a merkantilista politika eredményeit el-túlzó szerzőkkel szemben azt akarja bizonyítani, hogy a paraszti munka és termelés képezte Franciaország gazdasági életének igazi alapját. Bizonyos, hogy ekkor az ipar a nemzeti jövedelemnek csak kis hányadát termelte, s a feudalizmus alapvető termelő osztálya a parasztság volt. S az sem vonható kétségbe,

hogy a paraszti munka ekkor sokoldalú. A mezőgazdaságban csak ritka helyen alakult ki a szakosodás, mindenhez érteni kellett. Falun a háziipar is kifejlődött, sőt a parasztok bedolgozás formájában részt vettek a manufaktúrák termelésében is. A föld és megművelője közt azonban távolról sem volt teljes a „harmónia”. Ne feledjük, hogy a parasztság nem volt egységes osztály. Már kialakult a gazdag bérlők vékony rétege, amely a szükséges termelőeszközökkel rendelkezett. A parasztságnak kb. 10%-a néhány hektárnyi földet birtokolt, amelyből nehezen ugyan, de meg tudott élni. A többiek apró földterületeket műveltek meg, és ha meg akartak élni, elmentek a földesúrhoz vagy a bérlőhöz napszámba, vagy más mellékmunkát vállaltak. Ez a termelési

eszközökkel rosszul ellátott szegényparasztság volt elsősorban kitéve az időjárás és ezzel együtt a termelés viszonyosságainak. Őt sújtották leginkább az adók és a különböző feudális terhek, különösen sikertelen mezőgazdasági év esetén. Számára jelentettek nehézséget az áringeradozások is. Közülük sokan eladósodtak s elvesztették kis parcellájukat. Ilyenkor mezőgazdasági munkásnak szegődtek, vagy a városba mentek, ahol vagy el tudtak helyezkedni manufaktúrák munkásként vagy szolgaként, vagy pedig gyarapították a koldusok seregét.

La Bruyère a francia parasztról a következő leírást adja: „Különös vadállatok lepik el mostanában a mezőket: sápadt, piszkos, napégette hímek és

nőstények, odaláncolva a földhöz, amelyet fáradhatatlan csökönyösséggel túrnak és forgatnak; hangjuk mintha tagolt volna és amikor lábra állnak, emberi arcot mutatnak és valóban emberek ők. Éjszakára odúikba húzódnak, ahol fekete kenyéren, vízen és gyökereken élnek; megkímélik a többi embert attól, hogy vessen, szántson és betakarítson megélhetése érdekében és ezért megérdemlik, hogy ne lássák szükségét annak a kenyérnek, amelynek magvát ők vetették el.” A polgári gazdaságtörténészek ma kétségbe vonják ennek a leírásnak a helyességét, s igazuk is van, ha a módosabb rétegekre gondolnak. A parasztság kilencztedének helyzete azonban nem sokban különbözhetett a jeles moralista által vázolt sorstól, különösen válságos években.

Hogyan élt hát a parasztságnak ez a nagy többsége? Vályogházban laktak, amely legtöbbször egyetlen döngölt padlójú szobából állt. A szobát sokszor csak egy rosszul szigetelő deszkafal választotta el az istállótól, amely közvetlenül a házhoz kapcsolódott. A család a tűzhely körül gyűlt össze. A szobában egy ágy volt, egy asztal, néhány fából készült szék, egy ruhásszekrény és láda, amelyben a különböző ón- vagy bádagedényeket és az evőeszközöket tartották. Le Nain képei, amelyek ugyan korábbról származnak, a parasztok öltözetét erre az időszakra nézve is érvényesen mutatják be. A nők és férfiak egyaránt sarok nélküli cipőt viseltek, a női cipőt szalaggal kötötték át, a férfiét kamásli egészítette ki. A női ruha általában egyszínű vászon

vagy szövet volt, ujja hosszú és man-
zsettás. Pruszkot vettek fel rá és körül
díszített kötényt viseltek. A fejen ken-
dőt vagy kalapot hordtak. A férfiak a
nadrágot a térd alatt a kamáslin átkö-
tötték, mellényt és kabátot viseltek, ez
utóbbit oldalt vágással. Fejükre karimás
kalapot tettek. Rozs- vagy tatárka-liszt-
ből készült kenyeret, kölest, zöldség-
és tejféléket, szalonnát és gyümölcsöt
ettek. Nagy ritkán levágtak egy-egy szár-
nyast is. A hiányos táplálkozás egyik oka
a betegségeknek és járványoknak, ame-
lyek gyakran tizedelik a parasztságot
és idézik elő a 25 év körüli átlagélethezt

Az adók emelése és a gyakori éhínség
indítja egy-egy tartomány vagy vidék
parasztságát arra, hogy felkeljen a királyi
tisztviselők és a földesurak ellen. 1662-ben

a pusztító éhínség miatt tört ki az elégedetlenség több tartományban, különös erővel Boulonnais-ban. 1664-ben Gascogne-ban a felkelő parasztok Bernard d'Audijos vezetésével a sóadó emelése ellen tiltakoztak. 1670-ben a Loire és a Rhône között elterülő Vivarais vidékén Antoine du Roure kisnemes és tapasztalt katona állt az elégedetlenek élére, akik újabb adóemelésektől féltek. „Elég volt az éhségből, a könnyekből és a vérből, paraszt, fogj fegyvert” — éneklik a felkelők, akiknek a száma egyre nő. Az udvar 6000 katonát küld ellenük, akik a gyengén felfegyverzett parasztokat leverik, a vezetőket, köztük Roure-t is kivégzik.

1675-ben Bretagne-ban a dohánymonopólium, a bélyeges papír bevezetése és más illetek szedése robbant ki paraszt-

megmozdulást, amely sokkal tudatosabb, mint az előbbiek voltak, hiszen az ún. parasztkódexben általános követeléseket fogalmaz meg a nemesi kiváltságok ellen. Itt is a hadsereg kivezénylésére kerül sor és a megtorlás szörnyű: a fákon mindennütt akasztott parasztok lógnak. Ez a látvány a széplelkű Madame de Sévigné, a híres levélíró, akinek épp itt van birtoka, egyáltalában nem rázza meg: „Ezeket a kéksapkásokat bizony szükséges volt felakasztani, hogy megtanuljanak élni. . . Mindent nagyon jónak tartok, feltéve, hogy a 4000 katona (ennyit szállásoltak el a környéken) ne akadályozzon meg sétámban az erdőkben, amelyek csodálatosan magasak és szépek.” A nemesek így tanították meg „élni” az elégedetlenkedő parasztokat.

1693—94 kemény tele után sok helyütt nem volt termés. Az árak emelkedtek, a szegényebbek nem tudtak élelemhez jutni. Saint-Etienne-ben 500 ember halt éhen, de még vagy 5000-en voltak olyanok, akiknek nem volt betevő falatjuk, pedig készek voltak nemcsak a ló-, de a kutya-húst is megenni. Hasonló jelentések érkeztek Versailles-ba az ország más részeiből is. Lyonban, Tours-ban, Orléans-ban, Limoge-ban, La Rochelle-ben a nép megrohanta a magtárakat és a pékségeket, másutt a kolostorokat fosztogatták. Az országutakat koldusok lepték el, akik közül sokan pusztultak éhen és a községek anyakönyvei megteltek „fame periit” (éhen halt) bejegyzésekkel.

1709 tele az eddigieknél is nagyobb nyomorúságot hozott. Párizsnál befagyott

a Szajna, de még a király asztalán is a bor és az ívóvíz. A vetések ismét elpusztultak és a gabona ára felszökött. Saint-Simon szerint csak Párizsban 24 000 ember halt éhen. A nép Versailles ellen vonult, a katonaságnak kellett feltartóztatnia. Nemcsak az Yonne megyei Vincelles községre áll a következő leírás: „Asszonyokat és férfiakat lehetett látni, kicsi és nagyobbacska gyermekeket, sáros, piszkos arccal és kézzel, amint körmeikkel túrják a földet, kicsi gyökereket keresnek, és — amint megtalálják — felfalják azokat. Mások, akik kevésbé voltak szorgalmasok, az állatokkal együtt a fűvet legelték; ismét mások, akik teljesen kimerültek, az országutak mentén feküdtek és így várták a halált.”

Erről a nyomorúságról magyar híradásunk is van. 1709. március 14-én Vetési Kökényesdi László a következőt jelenti Rákóczinak: „A lensi vonalak még félig sincsenek készen a védelemre, az erősségek nincsenek ellátva, nincs raktár és nincs gabona az országban, éhínség dúl mindenfelé, annyira, hogy a király a háborús kiadások mellett népe egyharmadának kenyeret is kell, hogy adjon. Egy mérő (240 livre, kb. 120 kg) búza már 70 livre, tavaly csak 10 volt. Isten úgy ránehezedett kezével erre az országra, hogy ha nem néz rá könyörületének szemével, Franciaország végső romlásra jut. Éppen ezért mindazok, akik ismerik nyomorúságának ezt az állapotát, nagyon félnek attól, hogy a szövetségesek hasznot akarnak húzni belőle, vagy úgy, hogy a

háborúval teljesen sarokba szorítják, vagy úgy, hogy arra kényszerítik, olyan békét kössön, amely után kétszáz évig sem emelkedik fel.”

A parasztfelkelésekkel kapcsolatban vita folyik arról, hogy ezeknek mennyire volt osztályjellegük. Egyes polgári történetírók ezt kétségbe vonják azon az alapon, hogy a felkelők tudatos osztályköveteléseket nem képviseltek, és hogy néhol gazdag parasztok, sőt nemesek is részt vettek a megmozdulásokban. A felkeléseket kizárólag a pénz hiányával, a mezőgazdasági árak csökkenésével, a növekvő adóterhekkkel és az ugyanakkor csökkenő lakossággal és természetesen az éhínséggel magyarázzák. Ezek tényleges okok, amelyekkel számolni kell, de nem zárják ki a paraszti osztályharcot, legfeljebb bizo-

nyos mozzanatait indokolják és magyarázzák. Osztályharc az esetben is folyik, ha egy osztályon belül különböző rétegek más és más módon viselkednek, ha más osztálybeliek vezetik a felkeléseket, és ha még nem alakult ki valamely tudatos osztályálláspont. A parasztok a földesurak ellen és az őket képviselő és védelmező állam ellen léptek fel, még akkor is, ha néha azt kiáltják, a helyi állami tisztviselők ellen tiltakozva, hogy „éljen a király”!

Az uralkodó osztály és támogatói nagyon jól tudják, hogy miről van szó. A király, a nemesség és a papság, de még az átmeneti helyzetben levő polgárság többsége is természetesnek találja, hogy az államhatalom eltiporja a parasztok vagy a városi plebejusok megmozdulásait. A humanista érveket hangoztató ellen-

vélemények elszigetelődnek s nem talál-
nak meghallgatásra. Az 1675-ös bretagne-i
felkelés idején Bossuet püspök, az abszo-
lút monarchia teoretikusa a királyhoz
fordul és az adók mérséklését, az elszál-
lásolt katonák garázdálkodásainak korlá-
tozását kéri tőle. „Nem lehet az — írja
a belső zavarokra utalva —, hogy ezek
a nagy bajok, amelyek képesek az államot
tönkretenni, orvosolhatatlanok legyenek,
különben segítség nélkül minden elvész.”
A püspök az uralkodó kötelességeire
apellál: „Tekintetbe kell vennie, Felség,
hogy a trón, amelyet betölt, az Istené,
akinek Ön a helytartója, és hogy az ő
törvényei szerint kell uralkodnia. A tör-
vények, amelyeket Önnek adott, azt
írják elő, hogy hatalma alattvalói között
csak a gonoszok számára legyen félelme-

tes, a többiek pedig békében és nyugalomban élhessenek, Önnek engedelmeskedve.” XIV. Lajos ezekre a patriarkális intelmekre nem is válaszol.

1694- vagy 95-ben írja egy másik püspök, Fénelon sokszor idézett híres levelében: „Népei, Felség, amelyeket úgy kellene szeretnie, mint tulajdon gyermekeit, és akik oly nagyon lelkesedtek eddig Felségedért, most éhen halnak. A földműveléssel majdnem teljesen felhagytak; a városok és a falvak elnéptelenednek; a mesterségek tengődnek és nem táplálják többé a munkásokat; a kereskedelem megsemmisült... Ön elpusztította az ország belső erőforrásainak felét, hogy kívül hiábavaló hódításokat vigyen véghez és azokat védje. Ahelyett, hogy pénzt préselne ki ebből a szegény népből,

inkább alamizsnát kellene osztania neki és táplálnia őt. Egész Franciaország egy nagy, elhagyatott és ellátatlan kórház.” A király ezt a levelet valószínűleg nem olvasta, de ha ismeri, ugyanazt a választ adta volna, amit néhány évvel később az Orléans-i hercegnek. A herceg ugyanis 1698-ban szóvá tette előtte az alattvalók nyomorát, mire XIV. Lajos ezt felelte: „Nos, ha ebből a szemét népségből, amely felesleges ezen a földön, négy- vagy ötszázezer elpusztulna, Franciaország nem maradna-e Franciaország? Nagyon kérem, ne avatkozzék olyan dologba, ami nem tartozik Önre.”

A spanyol örökösödési háború idején, amikor az ország külső és belső helyzete megromlott, az uralkodó körökben is nőtt az elégedetlenség és különböző reform-

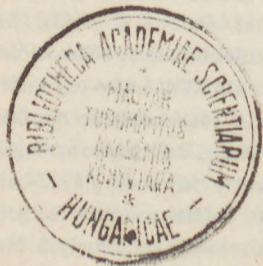
tervek születtek. 1707-ben Vauban marsall megírta a *Királyi dézsma* című művét, amelyben a parasztság és a munkásság s általában a népesség növekedésének és védelmének fontosságát hangsúlyozta, s az állam pénzügyeinek rendbetétele szempontjából a közteherviselést indítványozta. Ezzel a maga korában utópisztikusnak tűnő haladó szellemű elképzeléssel szemben a főúri ellenzék retrográd reformtervezetet dolgozott ki. Chevreuse és Beauvillier herceg, Fénelon püspök hosszas tanácskozások után 1711-ben az ún. *Chaulnes-i Jegyzékek*ben foglalták össze elgondolásaikat. Ez a javaslat lényegében a rendiséget kívánja visszaállítani, ezen belül is a nemesség és a papság hatalmát megerősíteni a harmadik renddel, a polgársággal szemben. Ugyanakkor a királyi

hatalmat korlátozni szeretné, s a rendek ellenőrzése alá helyezni. A legfontosabb törvényeket és rendeleteket csak a három-évenként összeülő és az egyes tartományok által választott képviselőkől álló rendi gyűlések határozhatnák el. Meg akarja szüntetni azokat a hivatalokat és tisztségeket, amelyeken keresztül az abszolút monarchia központosító törekvései érvényesültek, így mindenekelőtt az intendánsi intézményt. Az egyes tartományok rendjei számára széles hatáskört javasol biztosítani s Franciaországot föderatív államnak képzei el. Pénzügyi téren a takarékossgot írja elő, egyes adók megszüntetését javasolja és természetesen a királyi udvartartás csökkentését. Javasolja leszállítani a hadsereg létszámát és el akarja törölni a rangok megvásárolható-

ságát. A bírósági szervezetben is biztosítani kívánja a nemesség túlsúlyát, de itt a hivatalok megvásárlásának megszüntetését csak fokozatosan akarja megvalósítani. A kereskedelemben a szabadságot hirdeti meg, az iparban viszont fejleszteni szeretné a manufaktúrákat. Vallási téren elveti a gallikanizmust, mert itt is ellensúlyt akar állítani a királyi hatalomnak. A külpolitikában békét hirdet, tehát szemben áll XIV. Lajos expanzív törekvéseivel. A főúri ellenzék mindenekelőtt a trónörököst, Bourgogne hercegét akarta megnyerni e terveknek. 1712-ben bekövetkezett halála azonban megsemmisíti ezeket a reményeket, amelyek majd csak a régensség idején élednek újra.

XIV. Lajos feltehetően tudott ezekről a tervezgetésekről, de a nemesség javát az

abszolút monarchia fenntartásában keres-
te és nem a régi rendiséghez való vissza-
térésben. Korszerűbben gondolkodott
tehát, mint a főúri ellenzék, de „az or-
szág első nemese” maradt, a feudaliz-
mus korlátain nem akart és nem tudott
túllépni.

A kiadásért felelős: az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős: Zrinszky Lászlóné

Műszaki szerkesztő: Bogdán István

A kézirat beérkezett: 1967. IX. 1.

Terjedelem: 2,75 (A/5-iv) Pédányyszám: 5000

Alkalmazott betűtípus: New Times

67.64352 Akadémiai Nyomda. Budapest

Felelős vezető: Bernát György

